

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИЙН ХҮРЭЭЛЭН

“XVII ЗУУНЫ МОНГОЛЫН ХОТУУД” ТӨСӨЛ БУЛГАН АЙМГИЙН РАШААНТ СУМЫН НУТАГ ДАХЬ ЭРДЭНЭХАМБЫН ДЭЭД ХИЙД БУЮУ “ӨВГӨН ХИЙД”- ИЙН ТУУРЬТ ЯВУУЛСАН

Археологийн малтлага судалгааны ажлын тайлан

Төслийн гүйцэтгэгч: Ц.Цэрэндорж – доктор, дэд профессор,
Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад
зууны судалгааны салбарын эрхлэгч
Ч.Энхтуул – магистр, Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны
салбарын эрдэм шинжилгээний ажилтан

Санхүүжүүлэгч
байгууллага: Шинжлэх ухаан технологийн сан

Захиалагч байгууллага: Боловсрол соёл шинжлэх ухаан спортын
яам

Тайлан өмчлөгч: Түүх, археологийн хүрээлэн.
13343 Улаанбаатар, Жуковын гудамж-77
ШУА-ийн нэгдсэн I байр
Утас: 458305/455028
Цахим шуудан: info@history.mas.ac.mn

Бүртгэлийн дугаар

Нууцын зэрэглэл: . . .

Гэрээний дугаар: . . .

ШИНЖЛЭХ УХААНЫ АКАДЕМИ ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИЙН ХҮРЭЭЛЭН

“XVII ЗУУНЫ МОНГОЛЫН ХОТУУД” ТӨСӨЛ

БУЛГАН АЙМГИЙН РАШААНТ СУМЫН НУТАГ ДАХЬ ЭРДЭНЭХАМБЫН ДЭЭД ХИЙД БУЮУ “ӨВГӨН ХИЙД”- ИЙН ТУУРЬТ ЯВУУЛСАН

Археологийн малтлага судалгааны ажлын тайлан

Төслийн гүйцэтгэгч:

Ц.Цэрэндорж – доктор, дэд профессор,
Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад
зууны судалгааны салбарын эрхлэгч

Ч.Энхтуул – магистр, Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны
салбарын эрдэм шинжилгээний ажилтан

Гар зургийг зурсан:

Б.Батцоож - магистр, Түүх, археологийн
хүрээлэнгийн Угсаатан судлалын салбарын
эрдэм шинжилгээний ажилтан

Санхүүжүүлэгч
байгууллага:

Шинжлэх ухаан технологийн сан

Захиалагч байгууллага:

Боловсрол соёл шинжлэх ухаан спортын
яам

Тайлан өмчлөгч:

Түүх, археологийн хүрээлэн.
13343 Улаанбаатар, Жуковын гудамж-77
ШУА-ийн нэгдсэн I байр
Утас: 458305/455028
Цахим шуудан: info@history.mas.ac.mn

АГУУЛГА

1. УДИРТГАЛ	4
2. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТОВЧ ТҮҮХ.....	5
ХИЙДИЙН БАЙРШИЛ.....	6
ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ТОДОРХОЙЛТ	7
3. МАЛТЛАГА СУДАЛГАА	13
ОЛДВОРЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ:	20
4. ТОВЧ ДҮГНЭЛТ	23
5. НОМ ЗҮЙ.....	25
ХАВСРАЛТ №1. ОЛДВОРЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ	26
ХАВСРАЛТ №2. МАЛТЛАГААС ИЛЭРСЭН ОЛДВОРЫН ГАР ЗУРАГ	32
ХАВСРАЛТ №3. ОЛДВОРЫН ЖАГСААЛТ	37
ХАВСРАЛТ №4. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ДЭВСГЭР ЗУРАГ	40
ХАВСРАЛТ №5. МАЛТЛАГЫН ЯВЦЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ	46
ХАВСРАЛТ №6. ЗАХИАЛГАТ ТӨСЛИЙН ГЭРЭЭНИЙ ХУУЛБАР	69
ХАВСРАЛТ №7. САНХҮҮГИЙН ЗАРДЛЫН ЗАДАРГААНЫ ХУУЛБАР	72
ХАВСРАЛТ №8. ДУРСГАЛЫН СОЛБИЦОЛ.....	74

БАТЛАВ:

**С. ЧУЛУУН. ШУА-ИЙН ТҮҮХ, АРХЕОЛОГИЙН
ХҮРЭЭЛЭНГИЙН ЗАХИРАЛ, ДОКТОР. ПРОФ**

**БУЛГАН АЙМГИЙН РАШААНТ СУМЫН НУТАГ ДАХЬ ЭРДЭНЭХАМБЫН ДЭЭД
ХИЙД БУЮУ ӨВГӨН ХИЙДЭД АЖИЛЛАХ ХЭЭРИЙН ШИНЖИЛГЭЭНИЙ
АЖЛЫН УДИРДАМЖ**

2018 оны 6 дугаар сарын 7

Үндэслэл: Булган аймгийн Рашаант сумын нутагт хамаарагдах “Түдэвваа, Хөгнө ханы таван хиа хэмээх таван цохио, Хөгнө ханы нярав гурван омбо гэдэг хад цохиод нэн үзэсгэлэнтэй газар бий. Ийм ариун дагшин орон дэлхийд байгуулагдсан Хөгнө тарнын дээд, доод хийд нь Монгол орон дахь бурханы шашны эрт, дунд, хожуу гурван үеийн дэлгэрэлтийн аль алины нь түүхэнд холбогдолтойгоороо сонирхол татдаг билээ.

XVII зууны эхээр Түшээт хан аймгийн Бишрэлт гүн /сүүлчийн нэрээр/ Сундуйн хошууны өмнөд этгээдэд Хөгнө тарнын хийдийг байгуулсан гэдэг мэдээ бий. Хөгнө тарнын хийд буюу Эрдэнэхамбын хүрээг Өндөр гэгээн өөрийн багш Эрдэнэ цоржид байгуулж өгсөн түүхтэй гэдэг. Хөгнө хан уулын өвгөн хийд нь Түвдийн Боталын орныг дууриалган бүтээсэн Монгол дахь бурханы шашны түрүү үеийн дэлгэрэлтийн томоохон орон байсныг уулын энгэр өөд өгсүүлэн барьсан арав илүү сүмийн ором туурь гэрчилнэ. Байгаль, уран барилгын гоц цогцлол Хөгнө тарнын хийдийг Галдан бошигтын дайны үед сүйтгэснээс өдгөө зөвхөн туурь үлджээ.

Тус тууринд урьд өмнө малтлага судалгааны ажил хийгдээгүй бөгөөд хүн, мал, байгаль, цаг уурын нөлөөнөөс хадгалалт хамгаалалтын байдал улам дордсоор байна. Иймээс тус тууринд археологийн малтлага хийх зайлшгүй шаардлага гарч байна.

Зорилго: 2018 оны хээрийн шинжилгээний ажлын хүрээнд хийдийн тууринд малтлага судалгаа хийж барилга байгууламжийн онцлог төрхийг гаргахад судалгаа чиглэгдэнэ.

Газарзүйн байршил: Булган аймаг Рашаант сум. Солбилцол: 47°25'41.88"N, 103°42'17.27"E

Судлагдсан байдал: Өвгөн хийдийн туурийг 1953 онд ШУХ-гээс О.Намнандорж очиж танилцсан бөгөөд 2016 оноос ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн “XVII зууны Монголын хотууд” төслийн хүрээнд тус хийдэд малтлага судалгаа эхлүүлээд байна. Судалгааны үр дүнд Өвгөн хийдийн дэвсгэр зургийг анхлан үйлдэж, нийт 14 барилгын туурийг бүртгэсэн бөгөөд барилга №1-ийн тасалгаа нэгт сорьц малтлага хийсэн болно. Мөн хийдийн орчмоор хийдийн түүхийн талаар шинэ мэдээлэл цуглуулах зорилгоор угсаатны зүйн судалгаа хийв.

Экспедицийн бүрэлдэхүүн: Төслийн удирдагч, (Ph.D) Ц.Цэрэндорж, багийн ахлагч Ч.Энхтуул, Б.Батболд, Б.Мөнхбилгүүн, У.Пүрэвжав, Н.Гонгоржав, Б.Батцоож, Г.Содбаяр, Дагвадорж, Б.Амгаланбаатар, Л.Алтантуяа 11 хүний бүрэлдэхүүнтэй.

Хугацаа: 2018.07.25-7.10

Маршрут: Улаанбаатар-Эрдэнэсант-Улаанбаатар

Судалгааны урьдчилсан үр дүн: Тус экспедицэд Өвгөн хийдийн барилга архитектурын зохион байгуулалтыг тодруулан материалыг боловсруулан эрдэм шинжилгээний тайлан бичихээс гадна урьдчилсан үр дүнгийн талаар мэдээлэх болно.

Удирдамж боловсруулсан:

Ч.Энхтуул /ЭША/

<p>Тусгай тэмдэглэл</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p> <p>.....</p>	<p>МОНГОЛ УЛС БОЛОВСРОЛ, СОЁЛ, ШИНЖЛЭХ УХААН СПОРТЫН ЯАМ</p> <p>ПАЛЕОНТОЛОГИ, АРХЕОЛОГИЙН ЭРДЭМ ШИНЖИЛГЭЭНИЙ ХАЙГУУЛ, МАЛТЛАГА СУДАЛГААНЫ АЖИЛ ХИЙХ</p> <p>ЗӨВШӨӨРӨЛ</p>
<p>ТЭМДЭГЛЭЛ БИЧСЭН:</p>	
<p>.....</p>	
<p style="text-align: center;">/албан тушаалын нэр/</p>	
<p>..... /</p>	
<p>Гарын үсэг</p>	<p>нэрийн тайлал</p>
<p>/тэмдэг/</p>	
<p>20... оны.....сарын.....өдөр</p>	

3

1. УДИРТГАЛ

2017-2019 онд хэрэгжүүлж буй ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн “XVII зууны монголын хотын малтлага судалгаа, түүнийг аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүн болгох нь” төслийн хүрээнд Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Хөгнө ханы нэн үзэсгэлэнтэй хад цохиотой уулын хөндийд орших Хөгнө Тарнын “Өвгөн хийд”-эд гурав дахь жилдээ малтлага судалгаа үргэжлэв.

Уг хийдийг түвдийн Лхандарма хааныг дарж бурханы шашныг мандуулсан Лхаламбалдорж ламтан Түвдийг орхин зугтаж Монгол орноор дахин явах үедээ Хөгнөхаан уулын дунд анх үндэслэн байгуулсан хэмээдэг. Халх Ойрадын их үймээн самууны үеэр хийдийг ололгүй буцахад Галдан бошигтын цэргүүдийн сүүлд явсан цэрэг эргэж харж байгаад оройн наранд гялалзан харагдах сүмийн ганжирыг олж харснаар цэргүүд эргэн ирж Өвгөн хийдийн лам нарыг хөгнөн хороож хийдийг сүйтгэсэн домогтой бөгөөд өдгөө зөвхөн туурь үлджээ.

Малтлага судалгааны ажил 6 дугаар сарын 27-ноос 7 дугаар сарын 10-ны өдрүүдэд үргэлжлэв. Тус судалгаанд ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн Дундад зууны судалгааны салбарын эрхлэгч доктор, Ц.Цэрэндорж судалгааны багийг ахлан, тус хүрээлэнгийн эрдэм шинжилгээний ажилтан Ч.Энхтуул, М.Энхбаатар, Н.Гонгоржав, У.Пүрэвжав, Б.Батцоож, Э.Дагвадорж, Б.Амгаланбаатар, Л.Алтантуяа, Г.Содбаяр, С.Шынар-Бек, жолооч Б.Баттулга нарын бүрэлдэхүүнтэй ажиллав. (Гэрэл зураг № 55)

2018 онд Өвгөн хийдийн Барилга №1 буюу гол хэрэмт барилгын Цогчин дуганыг хэрэмлэн тойрсон тасалгаанд, Барилга №1 баруун талд байрлах шавраар цохиж хийсэн барилга №6-д, гол байгууламжийн зүүн талд урсах горхины цаана байрлах Барилга №2-т тус тус малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв.

2. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТОВЧ ТҮҮХ

Уг хийдийг түвдийн Лхандармахааныг дарж бурханы шашныг мандуулсан Лхаламбалдорж ламтан Түвдийг орхин зугтаж Монгол орноор дахин явах үедээ Хөгнөхаан уулын дунд анх үндэслэн байгуулсан хэмээдэг. Алтан ганжир бүхий Цогчин дугантай. Халх Ойрадын их үймээн самууны үеэр Галдан бошигтын цэргүүд ирэхэд сүмын лам нар алтан ганжирыг навтаар боон далдалсан байсанд ололгүй буцахад Галдан бошигтын цэргүүдийн сүүлд явсан цэрэг эргэж харж байгаад оройн наранд гялалзан харагдах сүмийн ганжирыг олж харснаар цэргүүд эргэн ирж Өвгөн хийдийн лам нарыг хөгнөж хороож хийдийг сүйтгэсэн учир Хөгнөхаан уул, Хөгнө тарнийн хийд гэдэг нэр өгсөн хэмээх домог яриа байдаг юм. Лам нарыг олноор нь егүүтгэх үед тэндээс 200-гаад хүн умар зуг зуган гарч одоогийн Байгаль нуур орчим нутгаар суурьших болсон нь бурханы шашин ном дэлгэрүүлэхэд нөлөө үзүүлсэн мэдээ байдаг байна¹. 1693 оны үед Өвгөн хийд баруун доод аманд залуу хийд буюу Эрдэнэхамбын хийдийг Өндөр гэгээн Занабаяр өөрийн багш Эрдэнэ Цоржид зориулан байгуулж өгөхдөө эртний улааны шашны уламжлалыг ямар нэгэн хэмжээгээр хадгалан уламжлуулсан гэдэг. Өвгөн хийдийн нарийн нандин шүрээнээс олон сайхан үнэт дурсгал Эрдэнэхамбын хийдэд шилжиж очсон боловч 1937 онд сүм хийдийг хааж тараахад устгагдаж сүйджээ. 1992 онд Эрдэнэхамбын хийдийг сэргээн босгожээ.

Уг хийдийн туурийг 1953 онд ШУХ-гээс орон нутгийг судлах, музейн үзмэр цуглуулах эрдэм шинжилгээний 2-р экспедици гарсан бөгөөд ажилтнаар Намнандорж, фото зурагчин Гомбожав, аман зохиол цуглуулагч Дашдорж, чимэлч Халзан жолооч Дондов нар очин танилцан судалгааны тайландаа нийтэлсэн байна². Мөн судлаач Л.Эрдэнэболд очиж Өвгөн хийдийн тууринд зарим газар сорилтын малталт хийжээ. 2016 оноос хойш ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн “XVII зууны Монголын хотууд” төслийн хүрээнд тус хийдэд малтлага судалгаа эхлүүлээд байна. Судалгааны үр дүнд Өвгөн хийдийн дэвсгэр зургийг анхлан үйлдэж, нийт 14 барилгын туурийг бүртгэж, барилга №1-ийн тасалгаа нэгт сорьц малтлага хийжээ.

¹ Д.Цэрэнсодном. Монголын Бурханы шашны уран зохиол. Улаанбаатар, 1997.тал. 80

² Монголын Археологи: Хээрийн судалгааны тайлан, Музейн үзмэр цуглуулах эрдэм шинжилгээний 2-р экспедицийн тайлан, 2016. тал. 30

ХИЙДИЙН БАЙРШИЛ

Өвгөн хийдийн туурь Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Хөгнөхаан уулын тагтанд оршино. Хөгнөхаан уулын энгэрийн баруун урагшаа харсан, зөвхөн баруун урдаасаа хөтлөөр давж орох боломжтой нуугдмал рашаан ус бүхий үзэсгэлэнт сайхан хөндий бий. Энд хөндийн элсэн манхан нуруу сунаж тогтсон жижиг толгод, хадан уулсын дунд оршино. Эдгээр хадан дунд нь ходоод, элэг, цөс, бөөр, нүдний рашааны ундаргатай аж. (Гэрэл зураг №56)

Зураг 1: Өвгөн хийдийн байршил

Зураг 2: Өвгөн хийдийн агаарын зураг

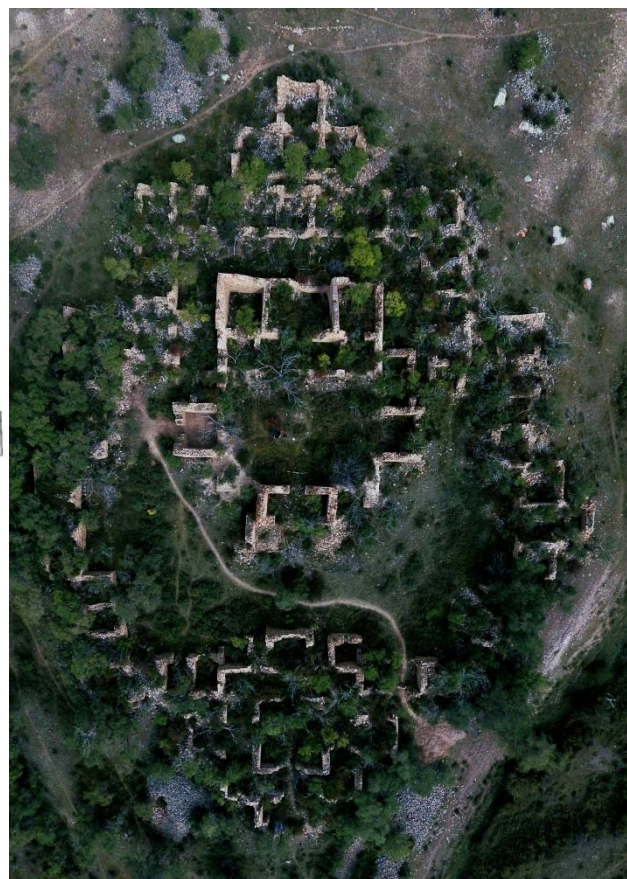
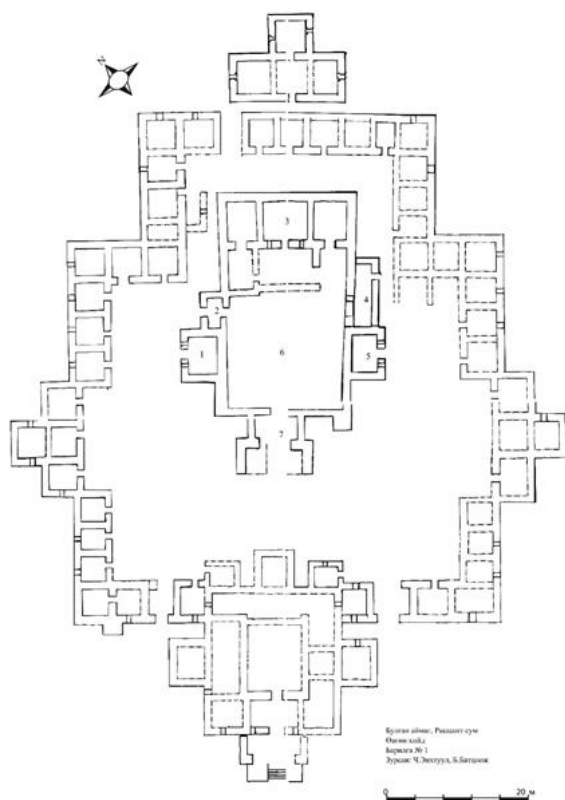
ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ТОДОРХОЙЛТ

Барилга №1.

Уг барилга нь хийдийн төв хэсэгт оршино. Барилга нь гол байгууламж түүнийг тойрсон олон тасалгаа бүхий хэрмэн зохион байгуулалтай барилгуудаас бүрдэнэ. Гол байгууламж нь хойморт байрлах 3 тасалгаа бүхий гол дуган, түүний баруун болон зүүн талд нийт дөрвөн тасалгаа, гол танхим болон төв хаалгатай байх аж. Тус барилгын тасалгааны хэмжээг баруун талаас нь эхлэн дугаарлан тэмдэглэв. 1-р тасалгаа 4.7м урт 5.1м өргөн, 2-р тасалгаа нь 2.9м урт 3,55м өргөн, 3-р хэмээн дугаарласан байгууламж нь баруун талаас нь 5,6 м урт 4.85 м өргөн, дунд тасалгаа нь 5,6 м урт 8,6 м өргөн, зүүн тасалгаа нь 5,9 м урт 5,05 м өргөн байх ба уг тасалгааны чулуун хана дээр тоосгоор үргэжилүүлэн хана босгон барьсан байна. 4-р тасалгаа нь 7 м урт 3,8 м өргөн, 5 -р тасалгаа нь 4,7м урт 5,3 м өргөн, 6 хэмээн дугаарласан гол танхим нь 15,55 м урт 20,75 м өргөн. Төв хаалгыг 7 хэмээн дугаарлав.

Гол барилгыг тойрсон хэрмэн зохион байгуулалттай байгууламжууд хүрээлэгдсэн бөгөөд нийт 63 тасалгаатай байна. Гол байгууламжийн нийт урт нь 108 м, өргөн нь 84 м. Тасалгааны хэмжээ нь харилцан адилгүй бөгөөд чулуун хананы зузаан нь оролцоогоор 1 м. Тасалгааны цонх болон хаалганы ором сайн мэдэгдэх бөгөөд цонх нь ойролцоогоор 60 см өргөн, хаалга хавтасны хоорондын зай нь 90 см байна. Хэрмийн баруун талын хэсэг бусдаасаа харьцангуй бүтэн үлдсэн байхад зүүн талын хэсэг нь нэлээн нурсан байдалтай байна.. Хэрэм урд талдаа баруун болон зүүн хэсэгт 2 хаалга, хэрмийн хойд хэсэгт хойш гарах гарцтай байна.

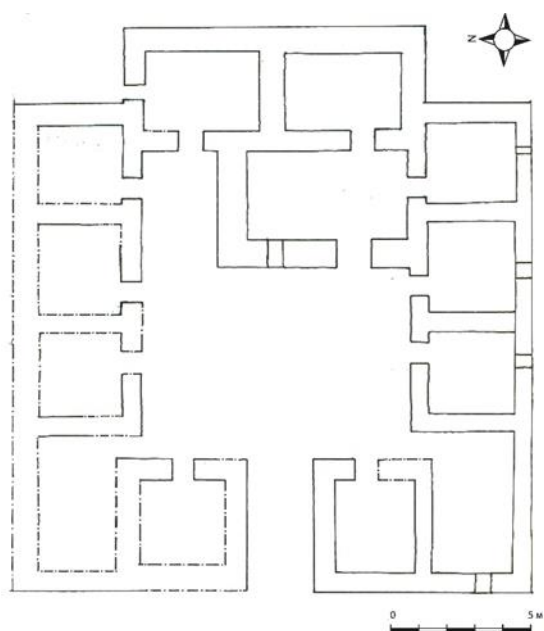
Барилгыг ухаа боржин чулуугаар голлон барьсан бөгөөд боржингийн завсараар хөх занар чулууг хавчуулан барьжээ. Барилга болон хэрмийн хана туурга нь доод талдаа илүү зузаан байх ба дээшлэх тусам дотогш налан нимгэрсэн байдалтай байх нь төвд маягийн барилгын нийтлэг шинж юм. Мөн гол байгууламжийн доторх зарим чулуун ханыг шавраар сэлбэн хана босгосон нь харагдаж байна. Одоогоор эвдрэн нураагүй бүтэн хана туургын хамгийн өндөр нь 7 м хүрнэ.

Зураг 3: Барилга №1 гар зураг болон дроноор авсан зураг

Барилга №2

Нэгдүгээр барилгын зүүн талд буюу барилгын зүүн тал урсах горхины цаана байрлана. Тус барилга нь нийт 20х22 м хэмжээтэй бөгөөд 3 тасалгаатай барилгыг хэрэмлэн тойрсон хоёр тал тус бүрт тав тав, нийт 10 тасалгаатай байгууламж байна. Уг тасалгааны хооронд 1.8 м өргөнтэй гарах гарцтай байна. Баруун талын чулуун хана нэлээн эвдэрсэн байх ба нийт хананы зузаан 80 см байна. Голд байрлах 3 тасалгааны хэмжээ нь баруун талаас 1-р тасалгаа 3.7 м урт 4,35 м өргөн, 2-р тасалгаа нь 3 м урт 4,32 м өргөн, 3-р тасалгаа нь 6,15 м урт 3,4 м өргөнтэй байна. Уг тасалгааны хаалганы хавтасны хоорондын зай 1,3 м байна. (зураг № 43)

Зураг 4: Барилга №1 гар зураг болон дроноор авсан зураг

Барилга №3

47°26'13.79"N 103°42'26.20"E

Чулуун суурьтай шавар ханатай байгууламж байжээ. Уг барилга хаалга урд зүгрүү харсан байна. Шавар хана муудаж ихэнхи хэсэгтээ мэдэгдэхгүй байна. Барилга урд талаараа 13 м урт, баруун талдаа 11,7 м өргөн, хойд талдаа 11,5 м урттай 4 тасалгаатай байсан бололтой ором мэдэгдэж байна. (зураг №44)

Барилга №4

47°26'13.35"N 103°42'22.40"E

Барилгын урд хэсэгт чулуун хана өрж, хойд талын тасалгааг чулуун суурьтай шавар ханатай барьсан байна. Шавар хана нэлээн элэгдсэн байна. Барилга урдуураа нийт 27 м, баруун, зүүн талдаа 14 м байна. (зураг №45).

Барилга № 5

47°26'15.35"N 103°42'20.51"E

Барилга №4-ын баруун хойд талд оршино. Барилгыг тусгайлан зассан довжоон дээр шавар ханатай барьсан байна. Барилга нь хоёр тасалгаатай бөгөөд тус бүр гадагш гарсан хаалгатай байна. Талбай нийт хэмжээ 11,50х 6,7 м бөгөөд зүүн талын тасалгаа 4 м урт 4,8 м өргөн, хаалганы хавтасны хоорондын

зай 1,2 метртэй бол зүүн талын тасалгаа нь 4,5 м урт 4,8 м өргөн, хаалганы хавтасны өргөн 1,6 м байна. Шавар хананы одоогийн байгаа зузаан нь 100 см, 100-120 см өндөртэй байна. Тус барилга бага зэрэг баруун урд зүгрүү харсан байх байна. (зураг №46).

Барилга № 6

47°26'16.17"N 103°42'21.17"E

Барилга № 5 зүүн хойно байрлана. Уг барилгыг уулын энгэр өөд чулуун довжоо хийж тэгшиглэн шавраар хана босгон барьжээ. Барилга нь буруу гарсан кирилл „т“ хэлбэр маягтай. Шавар хана нь хамгийн сайн хадгалагдаж үлдсэн барилга бөгөөд одоогийн байдлаар шавар хананы өндөр 205 см, 90 см зузаан байна. Барилгын голд 4,55 м урт, 4,4 м өргөнтэй тасалгаатай, түүгээр дамжин орох хоймор хэсэгт байрлах 5,1 м урт, 6,65 м өргөнтэй тасалгаа байна. Голын тасалгааны баруун болон зүүн талд хэмжээгээрээ ойролцоо 4,3 м урт, 4,6 м өргөнтэй хоёр хоёр нийт 4 тасалгаа байх ба хоорондоо дамжин ордог. Барилгын хаалга өмнө талдаа байх ба баруун болон зүүн талдаа 1,6 м урт, 90 см зузаантай чулуун өрлөг байдалтай. Тасалгаа бүрт ойролцоогоор 70 см өргөнтэй цонхны ором мэдэгдэж байна. (зураг №47).

Барилга № 7

47°26'14.87"N 103°42'23.61"E

Барилга № 3-ын баруун хойд талд байрлана. Талбайн хэмжээ нь 23,4х12,6м бөгөөд 3 тасалгаатай байсан ором мэдэгдэж байна. Барилгын ханыг шавраар өрсөн нь он цагийн туршид нэлээн элэгдсэн алга болжээ. (зураг №48)

Барилга № 8

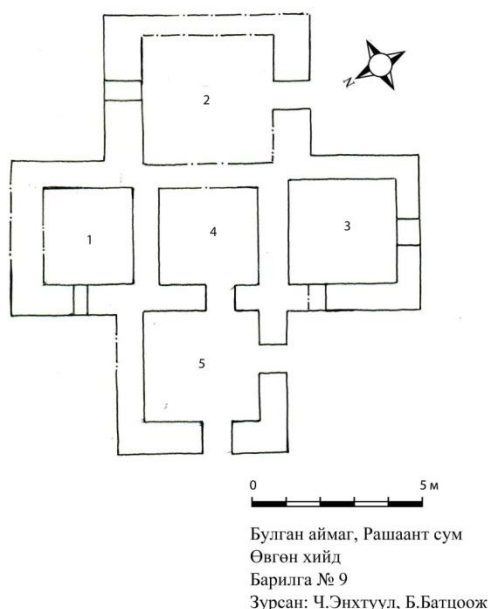
47°26'17.24"N 103°42'21.53"E

Уг барилга нь хийдийн барилгуудын хойд талд уулын энгэрт тусгайлан зассан чулуун довжоон дээр 2 барилгыг эгнүүлэн барьжээ. Барилга тус бүр 2 тасалгаатай бөгөөд барилгын ханыг чулуун өрлөгөөр өржээ. Баруун талын барилгын 8,6х6 м хэмжээтэй ба 2 тасалгааны хоорондын хана нурж эрвэрсэн байна. Зүүн талын барилгын талбайн хэмжээ 6,1х5,65м байх ба 2 тасалгаа хэмжээ нь 3,6 м урт, 4 м өргөн, 3 м урт 3,7 м урттай. Чулуун хана 90 см зузаан байна. (зураг №49)

Барилга № 9

47°26'17.11"N 103°42'22.37"E

Барилга 10-ын зүүн талд уулын энгэрт оршино. Уг барилга нь нэмэх тэмдэг мэт „+“ хэлбэртэй нийт 5 тасалгаатай байна. Зассан чулуун довжоон дээр барьжээ. 1-р тасалгаа 3 м урт 2,75 м өргөнтэй баруун зүгрүү харсан цонхны ором мэдэгдэж байна. 2-р тасалгаа нь 4,1м урт 4,2 м өргөн ба зүүн талдаа хаалганы ором, баруун талдаа цонхны ором мэдэгдэх бөгөөд хойд талын ханыг шавраар өрсөн байдалтай байна. 3-р хэмээн дугаарласан тасалгаа нь 3,4 м урт 3.25 м өргөнтэй зүүн талдаа 90 см өргөнтэй хаалганы оромтой. 4-р тасалгаа барилгын голд байрлана. Тасалгааны хэмжээ 3 м урт 3 м өргөнтэй бөгөөд 5-р тасалгааруу дамжин орох хаалганы оромтой байна. 5-р тасалгааны урт нь 3,6 м урт 3,3 м өргөнтэй. Чулуун ханан эвдэрч нурсан. Хананы зузаан 90 см байна. (зураг №50)

Зураг 5:: Барилга № 9 дэвсгэр зураг

Барилга № 10

47°26'17.11"N 103°42'22.37"E

Уг барилгын туурь нь барилга 9-ийн зүүн урд байрлах ба урд талдаа чулуун довжоотой шавар ханатай байгууламж байжээ. Барилгын талбайн хэмжээ 19х16,7 бөгөөд хоймор хэсэгтээ 2 тасалгаатай байсан бололтой. Барилгын шавар хана ихэнхи хэсэгтээ элэгдэсэн байна. (зураг №51)

Барилга № 11

47°26'18.98"N 103°42'25.03"E

Хийдийн гол № 1-ийн хойно байрлана. Барилгыг чулуун суурин дээр шавар ханатай 2 тасалгаа гарсан барьсан боловч шавар хана элэгдсэн алга болсон байна. Барилгын туурь 10х5,4 м хэмжээтэй байна. (зураг №52)

Барилга № 12

47°26'19.50"N 103°42'24.54"E

Уг барилга № 11 хойно уулын энгэрт чулуун довжоо хийж тэгшиглэн барьжээ. Барилгын урд талын довжээ 7,6 м урт, 3,4 м өргөн. Барилга нь буруу гарсан кирилл „т“ хэлбэр маягтай 3 тасалгаатай. Хоймор хэсэгт байрлах тасалгаа нь 3.3 м урт, 3.6 м урт хэмжээтэй бөгөөд баруун болон зүүн талдаа 60 см цонхны оромтой. Уг тасалгаа урд баруун болон зүүн талд 2 тасалгаатай байх бөгөөд тусгаарлахын тулд шавар хана босгосон ул мөр мэдэгдэж байна. Уг барилгын төв хаалга нь 3,02 м өргөн байна. Чулуун хананы одоогийн өндөр 2-3 м өндөр, зузаан нь 90 см байна. (зураг №52)

Барилга № 13

47°26'22.10"N 103°42'28.97"E

Хийдийн барилгуудын хамгийн хойд талд булагийн эхэнд байрлана. Уг барилгыг уулын энгэрт тусгайлан зассан чулуун довжоон дээр шавар болон чулуун хана хослуулан барьжээ. Нийт талбайн хэмжээ нь 35х24 м бөгөөд нийт 8 тасалгаатай байна. Хойморт байрлах чулуун өрлөгтэй барилга нь 2 тасалгаатай. 1-р тасалгаа 5,5 м урт 5,9 м өргөн, баруун зүүн талдаа цонхны оромтой. 2-р тасалгаа нь 3,65 м урт 5,7 м өргөн, 1-р тасалгааруу дамжин орох 95 см өргөнтэй хаалганы ором мэдэгдэж байна. Шавар хананы үлдэгдэл 180-200 см байна. Чулуун өрлөгний зузаан 1 м өргөн, нэлээн нурч эвдэрсэн байна. (зураг №53)

Барилга № 14

47°26'21.72"N 103°42'34.09"E

Барилга 13 зүүн талд байрлана. Нийт талбайн хэмжээ нь 16.6х11м бөгөөд барига нь буруу гарсан кирилл „т“ хэлбэр маягтай байна. Барилгыг чулуун суурь хийж хаалганы хэсэгтээ тус бүр 2 чулуун өрлөг өржээ. Төв хаалганы чулуун өрлөг 2,2 м урт 1,1 м зузаан бол хойд талд буй баруун талын чулуун өрлөг 2,60 м урт, зүүн

тал нь 2,3 м. Чулуун хананы зузаан 95 см байна. Шавар хана ихэд элэгдэж зөвхөн ором үлджээ. (гэрэл зураг №54)

3. МАЛТЛАГА СУДАЛГАА

МАЛТЛАГА СУДАЛГААНЫ АРГАЧЛАЛ

Малтлага судалгааг явуулахдаа дурсгал дээрх өвс ургамал бүхий, өнгөн хөрсийг цэвэрлэн дурсгалын анхны бодит байдлыг тодруулав. Малтлага хийх

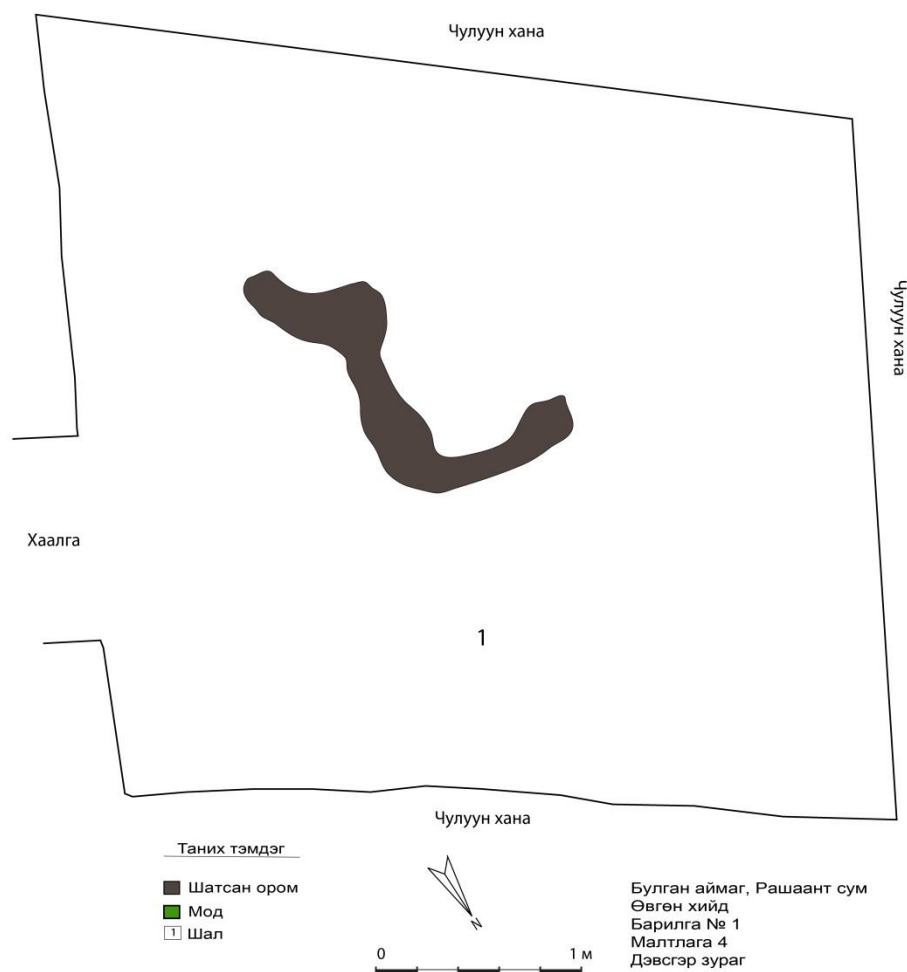
талбайг сонгон тэг татан барилгын нуралтыг тодруулах зорилгоор талбайн голоор хамар гаргаж явуулав. Малтлагын явцад зохиомол үеийг цэвэрлэн гар болон гэрэл зургийн баримтжуулалт хийв. Мөн дурсгалын анхны байдал болон малтлагын явц, малтлагаар илэрсэн олдвор тус бүр дээр гэрэл зургийн баримтжуулалт хийж, зарим зохиомол үед тойм гар зургийг үйлдэж байв. Малтлагаар илэрсэн олдворыг илэрсэн дэс дарааллаар бүртгэж хувийн дугаар өгөв. Малтлага явуулсан дурсгалуудын анхны байдлаас эхлэн малтлага явуулж буй үе тус бүр дээр тэмдэглэл үйлдэж, малтлагын талбайн хөндлөн огтлолыг тодорхойлов. Гэрэл зургийн баримтжуулалт хийхэд NIKON маркийн дижитал аппарат хэрэгсэл ашигласан бөгөөд гар зургийг үйлдэхэд бодит хэмжээг 1:20 масштабаар жижигрүүлж цаасан дээр буулгасан. Талбайн хөндлөн зүсэлтийн зураг хийхэд TOPCON маркийн өндөр хэмжигч багаж ашигласан болно.

МАЛТЛАГА № 4

Малтлага 4-ийг Цогчин дуганыг тойрсон байрлах хэрмэн байгууламжийн баруун урд тасалгаанд малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв. Малтлагыг явуулахдаа тасалгааны хэмжээгээр 3.35х3.70 метрийн хэмжээтэй малтлагын талбай үүсгэж, дурсгал дээрхи ургасан өвс ургамал бүхий өнгөн хөрсийг цэвэрлэж хамгийн нам гүн буюу 0 цэгээс доош (1.40 м) нэг үе болгон тэгшлэв. Малтлагын явцад их хэмжээний дөрвөлжилж зассан боржин чулуун нуранги, элсэрхэг бор хөрс холилдон гарав. Бид тус үеийг цэвэрлэж, гэрэл зургаар баримтжуулав. (гэрэл зураг №61)

2-р, 3-р үе (Гүн 160, 190) Малтлагыг 30 см нэг үе болгож малтах явцад элсэрхэг бор хөрс болон чулуун нуранги холилдон гарав. 2-р үеэс талбайн зүүн хана дагуу засаж янзласан модны үлдэгдэл илрэв (гэрэл зураг №62-64).

4-р үе буюу шалны түвшин (Гүн 220) Хамгийн дээд нурангиас доош 2.20 метрийн гүнээс тус тасалгааны шал илэрлээ. Шалыг шавар, хайргыг холин дагтаршуулан хатууруулан дээрээс нь шар шавраар хучсан байна. Зүүн хойд булангаас бог малын яс, будагтай засаж янзалсан мод илэрлээ. Бид тус үеийг цэвэрлэж гэрэл зургаар баримтжуулав. (гэрэл зураг №1, 65-70)

Зураг 6: Барилга №1. Малтлага № 4. Дэвсгэр зураг

Тус тасалгаа тэгш бус дөрвөлжин хэлбэртэй. Баруун талын хана 3.70 метр урт, хойд хана буюу цонхон талдаа 3.30 метр урт, зүүн талын хана 3.53 метр урт байна. Хаалганы баруун хатавч баруун хананаас 1.70 метрийн зайд, зүүн хатавч зүүн хананаас 82 см зайд байна. Хаалганы баруун болон зүүн хананд жижиг хэмжээний цонхтой байсан нь эвдэрч нурсан байна. Хаалганы баруун хатавчийн хананы дээд эрмэг шалнаас дээш 1.80 метр өндөр, хаалганы зүүн хатавчийн хана шалны түвшингөөс дээш 1.72 метрийн өндөр хадгалагдаж үлджээ. Хойд талын цонх шалнаас дээш 1.60 метрээс цонхны тавцан доод эрмэг эхлэнэ. Цонхны баруун хатавч баруун хананаас 1.32 метрийн зайд, зүүн хатавч зүүн хананаас 1.30 метрийн зайд байрлана. Цонхны өргөн 63 см байна. Баруун талын цонхны өндөр одоогийн байдлаар 70 см өндөр, зүүн талд нь 37 см өндөр байна. Цонхны зузаан 1,30 метрийн өргөн байна. Урд талын хананы зузаан зүүн талдаа 107-110

см баруун талдаа 104 см өргөн, баруун хана дээд хэсгээр 95 см өргөн байна. Баруун талын хана шалнаас дээсг 3.64 метр өндөр, урд хэсэг хамгийн өндөр хэсэгтээ 3.67 метрийн өндөр байна. Цонхны хананы өндөр баруун талдаа шалнаас дээш 2.80 метр өндөр, зүүн хэсэгтээ шалнаас дээш 2,63 метрийн өндөр байна. Зүүн талын хана шалнаас дээш 3.13 метр өндөр хадгалагдан үлджээ. Баруун талын хананд шалнаас дээш 2,60 метрийн өндөрт ойролцоогоор 30 урт өргөнтэй дам нурууны нүх харагдаж байна. Зүүн талын хана нурж түрж орж ирсэн байх ба одоогийн байдлаар шалнаас дээш 7 эгнээ боржин чулуун өрлөг бүтэн үлдсэн байна. Зүүн хананы зузаан 100 см байна.

Тасалгааны шалыг шар шаврыг хайргатай холин дагтаршуулан хийсэн байна.

МАЛТЛАГА 5

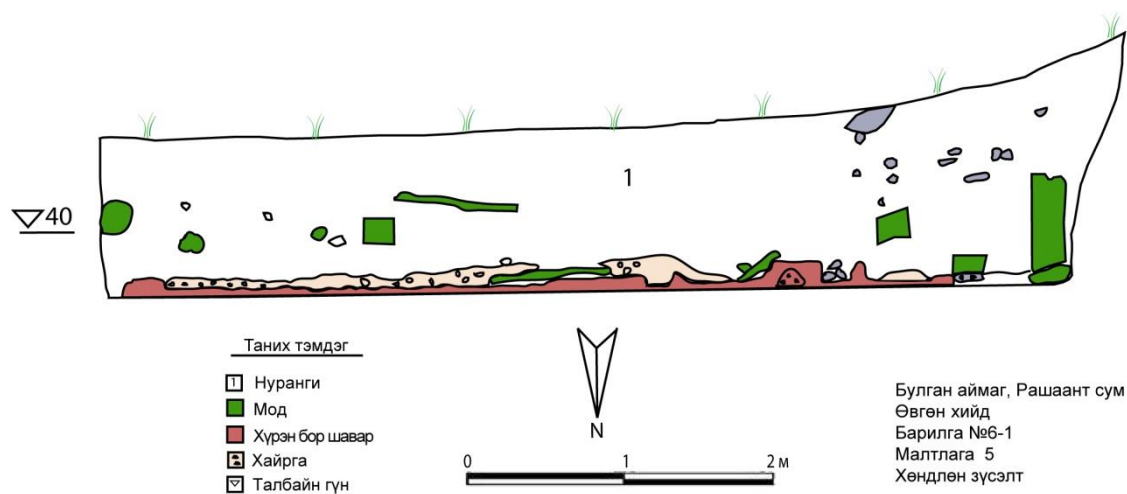
Бид уулын энгэрт байрлах дан шавраар цохиж хийсэн туурийн (Барилга №6) бүтэц зохион байгуулалтыг тодруулах зорилгоор туурийн хоймор хэсгийн тасалгаанд 6.70х2 метрийн хэмжээтэй малтлагын талбай үүсгэв. Малтлагыг эхлэхийн өмнө дурсгал дээрхи өвц ургамал бүхий өнгөн хөрсийг цэвэрлэв. Тус туурьт олон соёлт давхарга байхгүй учир малтлагыг 30 см зузаантайгаар 1 үе болгон явуулсан болно. Малтлагыг хамгийн нам гүнээр нэг үе болгон тэгшлэв. Тус үеээс элсэрхэг бор хөрс, зарим чулуун нуранги холилдон гарав. Бид тус үеийг цэвэрлэж гэрэл зургаар баримтжуулав (гэрэл зураг №77,78)

2-р үе Хоёрдугаар үеэс шаргал элсэрхэг үргэлжлэн гарсаар байв. Зүүн болон баруун хойд хана дагуу чулуун өрлөг гарч эхлэв. Малтлагын явцад талбай кавдрат 4-өөс дугуй хэлбэрийн шавар Ямантаг бурхан (ӨХ18-1), шавар Аюуш бурхан (ӨХ18-2), болон дугуй шавар бурхны хагархай хэсэг (ӨХ18-3) болон төмөр хадааснууд тус тус гарав. (гэрэл зураг №79, 81)

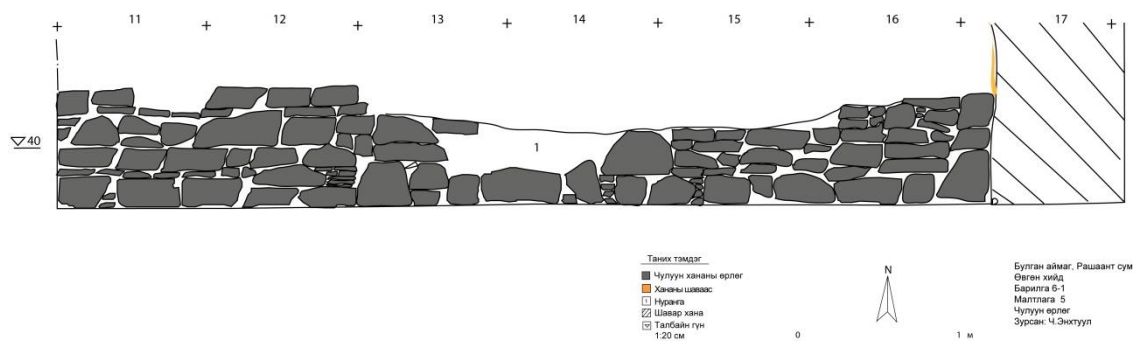
3-р үе Гуравдугаар үеэс шаргал элсэрхэг үргэлжлэн гарсаар байв. Малтлагын явцад талбайд хоймор хэсгээр боржин чулуугаар өрсөн чулуун өрлөгийн урд хэсгээр өмхөрч муудсан зарим барилгын моднууд гарав (гэрэл зураг №83)

4-р үе буюус шалны түвшин. 0 цэгээс доош 160 см гүнээс тус тасалгааны шал илэрлээ. Тасалгааны шал цемент мэт хатуу байх бөгөөд элс шаврыг холж хийж дээгүүр нь улаан хүрэн өнгийн шавраар хамгийн зузаан хэсэгтээ 10-15 см, хамгийн нимгэн 7 -10 см зузаан шавраар хучсан байна. Малтлагын дараа тус

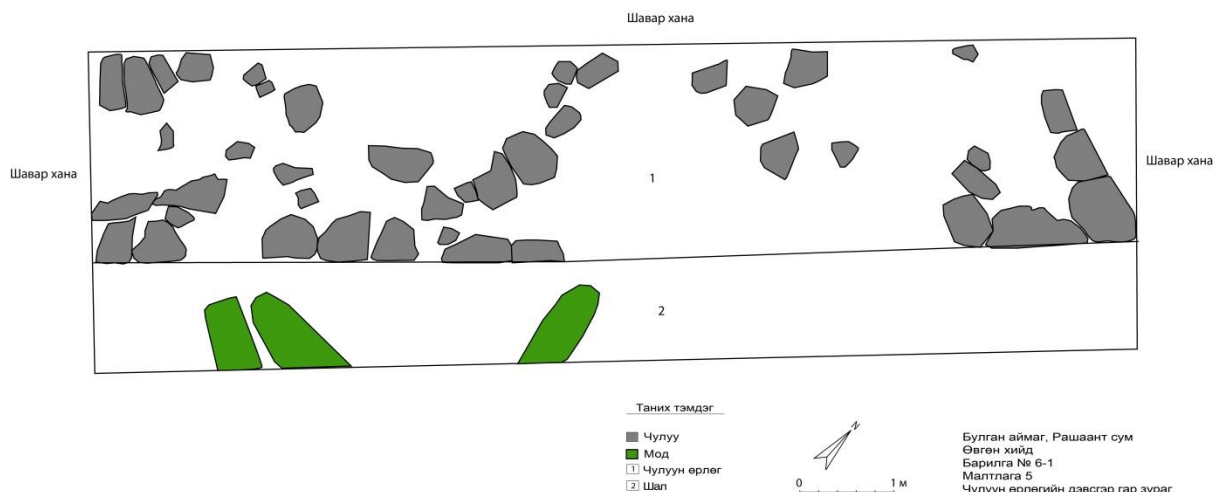
талбайд нөхөн сэргээлт хийв. (гэрэл зураг №83,84)

Зураг 7: Барилга №6. Малтлага № 5. Хөндлөн зүсэлт

Зураг 8: Барилга №6-1. Малтлага № 5. Чулуун өрлөгийн гар зураг

Зураг 9: Барилга №6-1. Малтлага № 5. Дэвсгэр зураг

Барилга №6-ын хоймор хэсгийн энэхүү тасалгаа нь 6.40 метр урт, 5.05 метрийн өргөнтэй байна. Хоймор хэсэгт хана дагуу бурхны сэнтий бололтой дөрвөлжилж зассан боржин чулуугаар 4 эгнээ тавцан өрсөн байх ба уг тавцан 6.40 метр урт, 1.20 метр өргөн байна. Чулуун өрлөг бүтэн үлдсэн хэсгээр шалнаас дээш 76 см өндөр байна Тасалгааны шал элс шаврыг холж хийж дээгүүр нь 10-15 см зузаан улаан хүрэн өнгийн шавраар хучсан байна.

МАЛТЛАГА 6

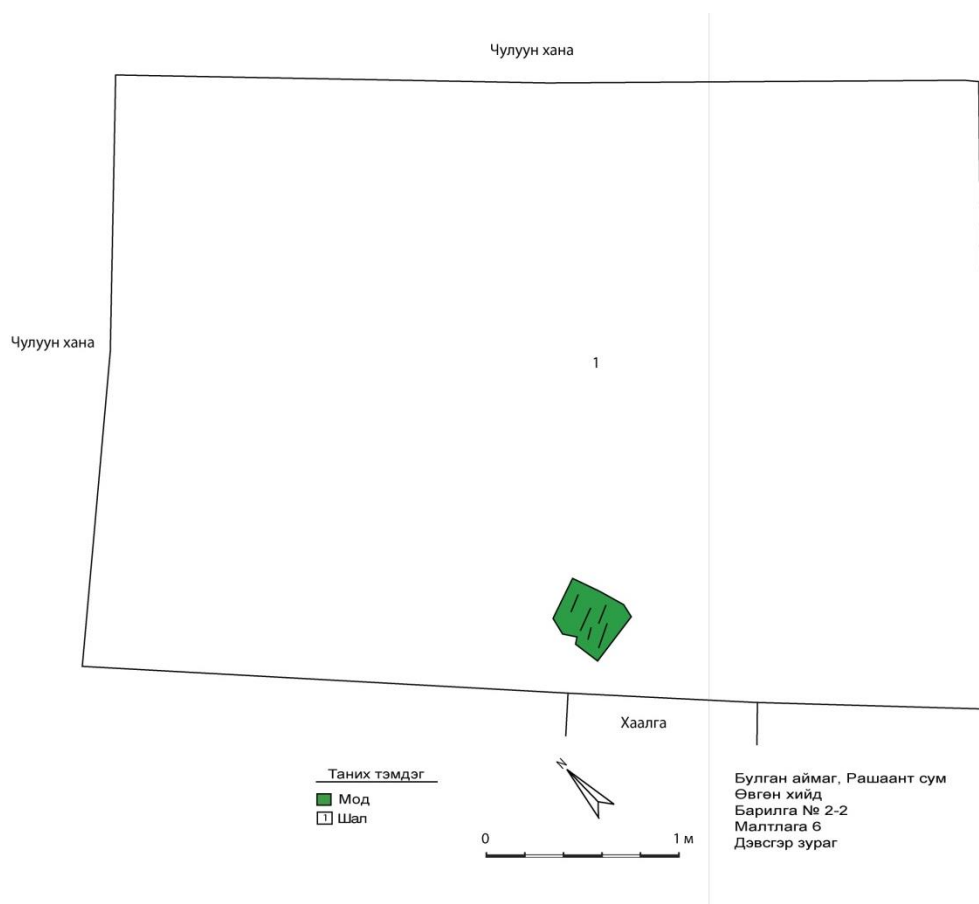
Малтлага №6 нэгдүгээр барилгын зүүн талын горхины цаана байрлах 3 тасалгаатай төв барилгын хэрэмлэн тойрсон нийт 10 тасалгаатай барилгын бүтэц зохион байгуулалтын тодруулах зорилгоор тус барилгын хойрмын 4.40 метрийн урт 3 метрийн өргөнтэй тасалгаанд малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв.

Малтлага судалгааг явуулахдаа дурсгал дээрх өвс ургамал бүхий өнгөн хөрсийг цэвэрлэгээ хийсний дараа тус малтлагын талбайд 4.40x3метрийн хэмжээтэй малтлагын талбайг үүсгэв. (гэрэл зураг №85) Нурангийн хамгийн дээд хэсэг нь шалнаас дээш 2.20 метрийн өндөрт, хамгийн нам хэсэг шалнаас дээш 1.30 метрийн өндөр байна.

1-хөрсийг цэвэрлэж хамгийн нам гүн буюу 0 цэгээс доош 1.30 метрт гүнд нэг үе болгон тэгшлэв. Малтлагын явцад их хэмжээний дөрвөлжилж зассан боржин чулуун нуранги, элсэрхэг бор хөрс холилдон гарав. Бид тус үеийг цэвэрлэж, гэрэл зургаар баримтжуулав. (гэрэл зураг №.86)

2-р, 3-р үе (Гүн 170, 200) Малтлагыг 30 см нэг үе болгож малтах явцад элсэрхэг бор хөрс болон чулуун нуранга холилдсон гарав. 2-р үеэс Зүүн хана дагуу 2 төрлийн төмөр цөгц болон ногоон паалантай шаазан ваарны хагархай илрэв. (гэрэл зураг №.88-91)

4-р үе буюу шалны түвшин (Гүн 220) Хамгийн дээд нурангиас доош 2.20 метрийн гүнээс тус тасалгааны шал илэрлээ. Шалыг шавар, хайргыг холин дагтаршуулан хатууруулан дээрээс нь шар шавраар хучсан байна. Тасалгааны хаалганы урдаас барилгын модны үлдэгдэл илэрлээ. Бид тус үеийг цэвэрлэж гэрэл зургаар баримтжуулав. (гэрэл зураг № 10, 92)

Зураг 10: Барилга 2, Малтлага 6 Дэвсгэр зураг

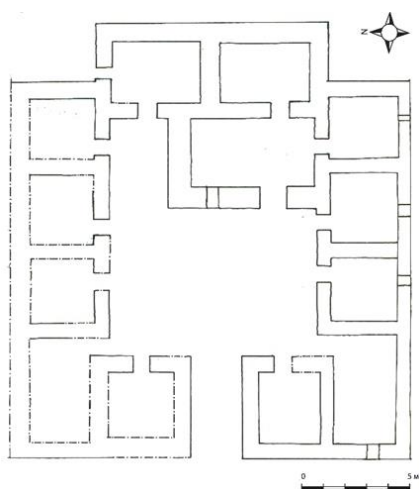
Тодорхойлолт Барилга 2-2

Уг тасалгааны урт нь 4.4 метр, өргөн нь 3 метр байна. Баруун талын хаалганы хатавч баруун хананаас 2.40 метрийн зайд, одоогийн хадгалагдаж үлдсэн хананы өндөр 2.05 метр байна. Зүүн хаалганы хатавч зүүн хананаас 109 см зайд, чулуун хананы өрлөг шалнаас дээш 2.8 метр өндөр байна. Хойд хананы өрлөг нилээд

нурсан байдалтай байх ба одоогийн байдлаар шалнаас дээш 2,2 метр өндөр хадгаладаж үлдсэн байна. Зүүн хананы чулуун өрлөг шалнаас дээш 3.5 метр өндөр, баруун талын хананы өрлөг шалнаас дээш 3.7 метр өндөр байна. (гэрэл зураг №.93)

Хаалганы довжоо шалнаас дээш 30 см өндөр байх ба 91 см урт, зузаан нь 91 см өргөн байна. Урд талын цонхны тавцан шалнаас дээш 108 см өндөрт байна. Тус цонхны өргөн нь 57 см, зузаан нь 85 см байна. Зүүн цонхны тавцан шалнаас дээш 154 метрийн өндөрт байх ба 61 см өргөн, зузаан нь 95 см зузаан байна. Баруун хананы шаваас хамгийн намхан хэсэгт 60 см өндөр, өндөр хэсэгтээ 100 см байна. Хойд хананы шаваас шалнаас дээш 110 см өндөр, хамгийн нам хэсэгтээ 6 см хадгалагдан үлджээ. Шаваасны зузаан 3 см байна. Зүүн хананы шаваас 138 см өндөр, хамгийн нам хэсэгтээ 60 см хананы шаваас хадаглагдан үлджээ. Шаваасны зузаан 3 см байна. Урд хананы шаваас хамгийн өндөр хэсэгтээ 150 см, нам хэсэгтээ 85 см өндөр хадаглагдан үлджээ. (гэрэл зураг №.94)

Тасалгааны шалыг элсэрхэг бор шороог хайргыг холилж дагтаршуулсан дээрээс нь улаан будгаар будсан байдалтай байна.

Зураг 11: Барилга 2: Дэвсгэр зураг болон агаарын зураг

ОЛДВОРЫН ТОДОРХОЙЛОЛТ:

1. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй. Хадаасыг голоор нь нугалж тахийлгасан, хоёр талруугаа доош нарийссан шовх үзүүртэй. Урт нь 26.6 см, өргөн нь 1.1 см, зузаан нь 0.7 см. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг №26, гар зураг №12). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-4
2. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй, толгойг нь хавтгайлж хажуу тал руу нь нугласан тавтай, доош нарийссан шовх үзүүртэй. Толгой хэсгээр зэрэг тахийсан байдалтай. Урт нь 7.1 см, өргөн нь толгой талдаа 0.5 см, зузаан нь 0.4 см. Нэлээд зэвэрсэн. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг №27, гар зураг №13). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-5
3. Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй, толгойг нь хавтгайлж хажуу тал руу нь нугласан тавтай, доош нарийссан шовх үзүүртэй. Урт нь 5.7 см, өргөн нь 0.6 см, зузаан нь 0.6 см. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг №28, гар зураг №14). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-6
4. Ногоон өнгийн паалантай шаазан ваарны хагархай хэсэг. Уг шаазан ваарны хагархай хэсэг дээр ургамлын дүрс бүхий хээгээр тойруулан чимэгсэн бол дээд хсэгээр усан хээр чимэглэсэн байна. Том хэмжээний ваарны хагархайны нийт урт 7 см, өргөн нь 5 см, зузаан нь 1,1 см зузаан байна. Жижиг хэмжээний хагархай хэсэг нь 3.3 см урт, өргөн нь 2,7 см, зузаан нь 0,4 см байна. Хадгалалт дунд (гэрэл зураг №29, гар зураг №15). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-14
5. Төмөр хадаас. Г хэлбэрийн төмөр хадаас хоёр талруугаа нарийссан шовх үзүүртэй. Хадаасны өргөн зузаан харилцан адилгүй. Хадаасны нийт урт 5.5 см. Хамгийн өргөн хэсгээр 0.7 см, хамгийн нарийн хэсгээр 0.4 см байна. Хадаасны зузаан нь 0.4 см зузаан байна. Хадаас нилээд зэвэрч муудсан байна. Хадгалалт муу. (гэрэл зураг №30, гар зураг №16). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-08
6. Г хэлбэрийн төмөр хадаас. Дөрвөлжин зууван хэлбэрийн голоор тахийлгаж нугалсан. Хадаасны нийт урт 4.5 см. Өргөн нь 0.7 см, зузаан нь 0.5 см зузаан байна. Хадаас нилээд зэвэрч муудсан байна. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг №31, гар зураг №17). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-11
7. Урт нарийн төмөр хадаас. Хадаасны нийт урт 13 см, өргөн нь 0.8 см, нь хамгийн нарийн хэсгээр 0.4 см өргөн байна. Зузаан нь 3 см байна. Зэвэрсэн. Хадгалалт муу (гэрэл зураг №32, гар зураг №18). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-7

8. Цагариг

Дугуй хэлбэрийн төмөр цагариг. Төмрийг тахийлхан хооронд нь холбож гагнасан байна. Голч нь 2.6 см, өргөн нь 0.4 см, зузаан нь 0.3 см байна. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг № 33, гар зураг №19). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-12

9. Төмөр хадаас. Их бие нь хавтгай дөрвөлжин хэлбэртэй, хоёр үзүүр нь доош нарийссан байдалтай. Хадгалалт дунд зэрэг. Урт 11.5 см, өргөн толгой хэгээр 1.5 см, гол хэсгээр 0.5 см, зузаан нь 0.4 см байна. (гэрэл зураг №34, гар зураг №20). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-13

10.Цөгц. Дугуй хумбан хэлбэртэй. Гадагш эргэсэн амсартай. Амсрын голч 9.1 см. Суурь хэсгээр 7,6 см голчтой. Ёроол хэсгээр дээшээгээ бөмбийлгэсэн ёроолтой байна. Амсрын хэсгийн зузаан 0.3 см, суурь хэсгийн зузаан 0.2 см байна. Цөгцний тал хэсэг хугарч үгүй болсон байна. Хадгалалт дунд. (гэрэл зураг №35, гар зураг №14). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-10

11.Шавар бурхан Ямантаг

Дугуй хэлбэртэй хавтгай суурийн дотор Ямантаг бурхны биеийн тал хэсгийг төвийлгөн гаргаж урласан. Улбар шар өнгийн шавраар хэвэнд цутгаж хийсэн. Дугуй хүрээ хэсгийг улаан өнгийн будгаар будсан бол ямантаг бурхныг алтан шаргал өнгөөр ялгаж будсан байна. Суурийн голч 3.8 см зузаан нь 1 см байна. Хадгалалт дунд зэрэг. (гэрэл зураг №36, гар зураг №22). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-1

12.Шавар бурхан Аюуш

Дугуй хэлбэртэй хавтгай суурийн дотор Аюуш бурхны биеийн тал хэсгийг төвийлгөн гаргаж урласан байна. Улбар шар өнгийн шавраар хэвэнд цутгаж хийсэн. Дугуй хүрээ хэсгийг улаан өнгийн будгаар будсан бол Аюуш бурхныг алтан шаргал өнгөөр ялгаж будсан байна. Хүрээний голч 3 см зузаан нь 1.1 см байна. Хадгалалт дунд зэрэг. (гэрэл зураг №37, гар зураг №23). Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-2

13.Шавар бурхан

Дугуй хэлбэртэй хавтгай суурийн дотор бурхны биеийн тал хэсгийг төвийлгөн гаргаж урласан байна. Улбар шар өнгийн шавраар хэвэнд цутгаж хийсэн. Дугуй хүрээ хэсгийг улаан өнгийн будгаар будсан бол Аюуш бурхныг алтан шаргал өнгөөр ялгаж будсан байна. Бурхны тал хэсэг хугарч үгүй болсон. Хүрээний голч 2.7 см, өргөн нь 2.3 см, зузаан нь 0.9 см байна.

Хадгалалт дунд зэрэг. (гэрэл зураг №38, гар зураг №24). Бүртгэлийн дугаар
ӨХ18-3

14. Жижиг хэмжээний тахилын аяга. Ирмэг нь гадагш бага зэрэг эргэн дээш
гарсан хэлбэртэй, цүлхэгэр бөөртэй, ёроолд нь намхан дугуй суурьтай.
Өндөр нь 2.9 см, амсарын голч 6,2 см, суурийн голч 2.3 см. Зузаан 0.2 см.
Хадгалалт сайн. (гэрэл зураг №39, гар зураг №25). Бүртгэлийн дугаар
ӨХ18-9

4. ТОВЧ ДҮГНЭЛТ

Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Хөгнө ханы “Таван хиа” хэмээх
таван цохио, Хөгнө ханы нярав “Гурван омбо” гэдэг нэн үзэсгэлэнтэй хад

цохиотой уулын хөндийд орших Хөгнө Тарнын “Өвгөн хийд”-эд гурав дахь жилдээ малтлага судалгаа үргэжлүүлэв.

Малтлага 4-ийг Цогчин дуганыг тойрсон байрлах хэрмэн байгууламжийн баруун урд тасалгаанд малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв. Малтлагыг явуулахдаа тасалгааны хэмжээгээр 3.35х3.70 метрийн хэмжээтэй малтлагын талбай үүсгэж, малтлагын явцад зүүн хойд булангаас бог малын яс, будагтай засаж янзалсан мод илэрэв.

Тус тасалгаа тэгш бус дөрвөлжин хэлбэртэй. Баруун талын хана 3.70 метр урт, хойд хана буюу цонхон талдаа 3.30 метр урт, зүүн талын хана 3.53 метр урт байна. Тасалгааны шалыг шар шаврыг хайргатай холин дагтаршуулан хийсэн байна.

Малтлага 5. Бид уулын энгэрт байрлах дан шавраар цохиж хийсэн туурийн (Барилга №6) бүтэц зохион байгуулалтыг тодруулах зорилгоор туурийн хоймор хэсгийн тасалгаанд 6,70х2 метрийн хэмжээтэй малтлав. Малтлагын явцад талбай 2 дугаар үеэс кавдрат 4-ээс дугуй хэлбэрийн шавар ямантаг бурхан (ӨХ18-1), шавар Аюуш бурхан болон дугуй шавар бурхны хагархай хэсэг мөн төмөр хадааснууд тус тус гарав. Тасалгааны хоймор хэсэгт хана дагуу бурхны сэнтий бололтой дөрвөлжилж зассан боржин чулуугаар 4 эгнээ тавцан өрсөн байна. Уг тавцан 6.40 метр урт, 1.20 метрийн өргөн байна. Чулуун өрлөг бүтэн үлдсэн хэсгээр шалнаас дээш 76 см өндөр байна. Тасалгааны шалыг элс шаврыг холж хийж дээгүүр нь 10-15 см зузаан улаан хүрэн өнгийн шавраар хучсан байна.

Малтлага №6 нэгдүгээр барилгын зүүн талын горхины цаана байрлах 3 тасалгаатай төв барилгын хэрэмлэн тойрсон нийт 10 тасалгаатай барилгын бүтэц зохион байгуулалтын тодруулах зорилгоор тус барилгын хойморын 4.40 метрийн урт 3 метрийн өргөнтэй тасалгаанд малтлага судалгааны ажлыг гүйцэтгэв. Малтлагын явцад 2-р үеэс зүүн хана дагуу 2 төрлийн төмөр цөгц болон ногоон паалантай шаазан ваарны хагархай илрэв. Шалыг шавар, хайргыг холин дагтаршуулан хатууруулан дээрээс нь шар шавраар хучсан байна. Тасалгааны хаалганы урдаас барилгын модны үлдэгдэл илрэв.

2018 онд Өвгөн хийдийн барилгын бүтэц зохион байгуулалтыг тодруулах зорилгоор Барилга №1 буюу гол байгууламж түүнийг тойрсон олон тасалгааны нэг тасалгаанд; Барилга №1-ийн зүүн талд байрлах барилга №2-ын хойморын тасалгаанд; уулын энгэрт байрлах барилга №6-д тус тус малтлага судалгааны ажил гүйцэтгэв. Малтлагаар барилга №6-гаас дугуй хэлбэрийн хавтгай шавар

бурхан 3 ширхэг болон төмөр хадаасууд илэрсэн бол барилга №2-ын малтлагаас төмөр цөгц 2 ширхэг, ногоон өнгийн паалантай ваарны хагархай тус тус илэрлээ.

5. НОМ ЗҮЙ

- Д.Цэрэнсодном. *Монголын Бурханы шашны уран зохиол*. Улаанбаатар , 1997.
- Монгол нутаг дахь сүм түүх, соёлын дурсгал. (*Сэдэвчилсэн лавлах*) . Улаанбаатар, 1999.
- “Музейн үзмэр цуглуулах эрдэм шинжилгээний 2-р экспедицийн тайлан .” *Монголын Археологи: Хээрийн судалгааны тайлан* -Д, О.Намнандорж-ээр, 30-79. Улаанбаатар , 2016.
- Ц.Цэрэндорж, Ч.Энхтуул. Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Эрдэнэхамбын дээд хийд буюу "Өвгөн хийд-ийн туурьт явуулсан археологийн малтлага судалгааны тайлан ". Улаанбаатар: Түүх, Археологийн хүрээлэнгийн баримт мэдээллийн төв , 2016.
- Ц.Цэрэндорж, Ч.Энхтуул. Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дахь Эрдэнэхамбын дээд хийд буюу "Өвгөн хийд-ийн туурьт явуулсан археологийн малтлага судалгааны тайлан ". Улаанбаатар: Түүх, Археологийн хүрээлэнгийн баримт мэдээллийн төв , 2017

ХАВСРАЛТ №1. ОЛДВОРЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ

Зураг 12: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-4

Зураг 13: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-5

Зураг 14: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-6

Зураг 15: Ногоон өнгийн паалантай шаазан ваарны хагархай хэсэг. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-14

Зураг 16: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-8

Зураг 17: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-11

Зураг 18: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-7

Зураг 19: Цагарг. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-12

Зураг 20: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар: ӨХ18-13

Зураг 21: Төмөр цөгц. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-10

Зураг 22: Шавар Ямантаг бурхан. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-1

Зураг 23: Шавар Аюуш бурхан. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-2

Зураг 24: Шавар бурханы хагархай хэсэг. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-3

Зураг 25: Цөгц. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-9

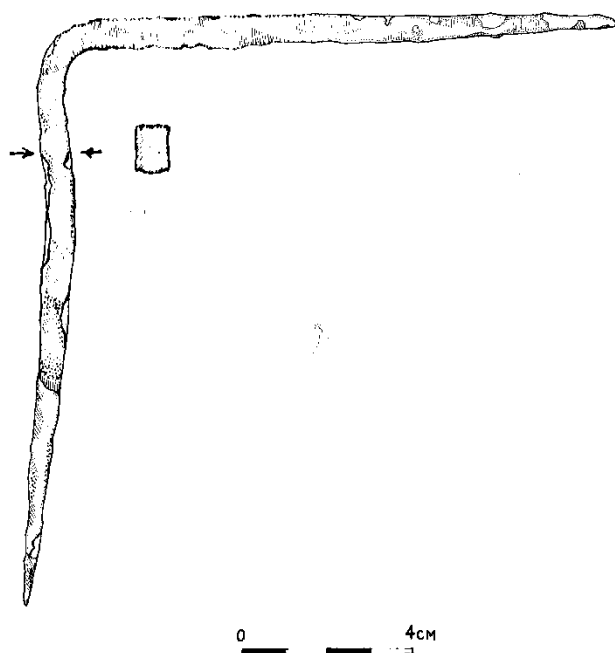

Зураг 26: Малтлагаас илэрсэн бог малын яс.

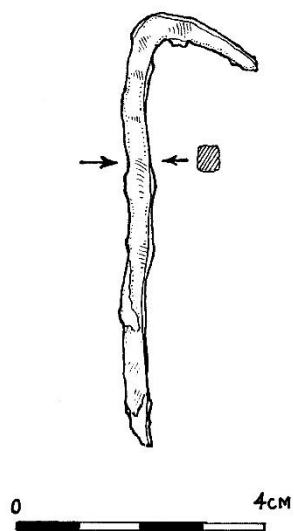

Зураг 27: Малтлагаас илэрсэн зассан мод

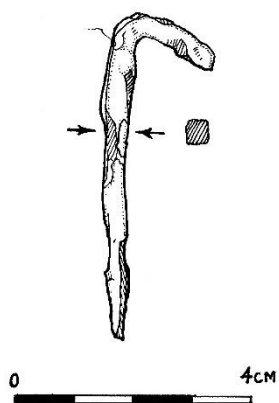
ХАВСРАЛТ №2. МАЛТЛАГААС ИЛЭРСЭН ОЛДВОРЫН ГАР ЗУРАГ

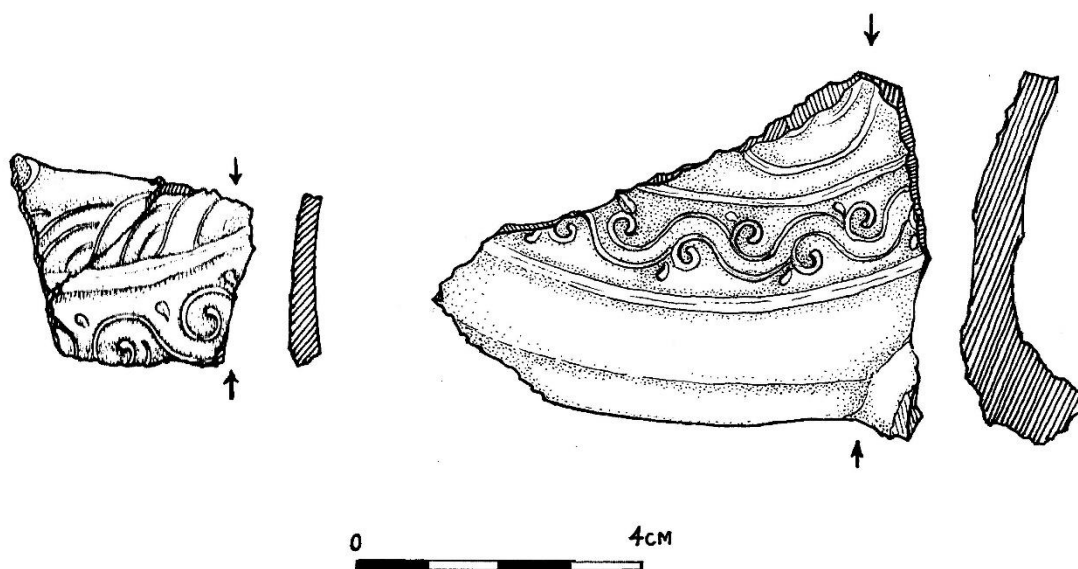
Зураг 28: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-4

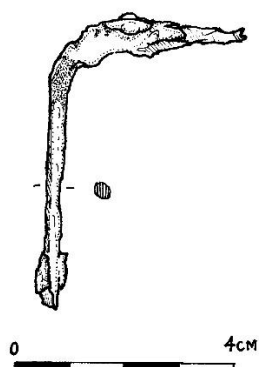
Зураг 29: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-5

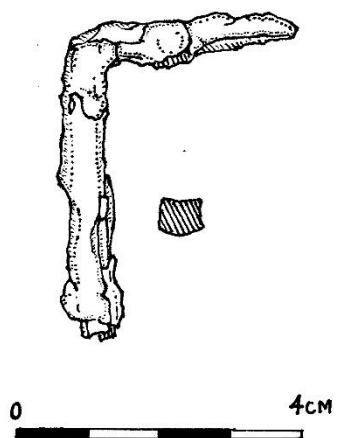
Зураг 30:: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-6

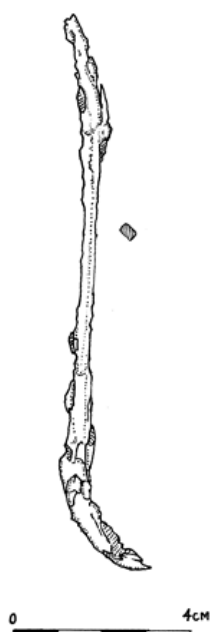
Зураг 31: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-14

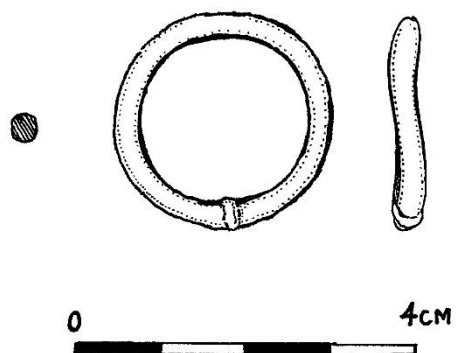
Зураг 32: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-08

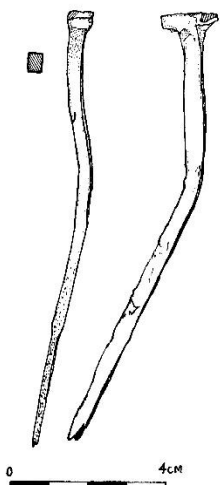
Зураг 33:: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-11

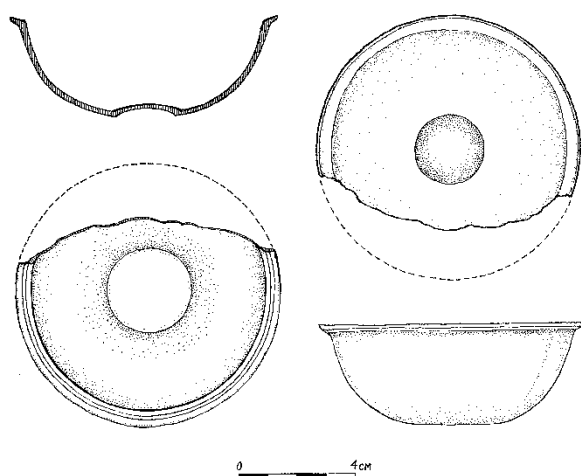
Зураг 34: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-07

Зураг 35:: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-12

Зураг 36: Төмөр хадаас. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-13

Зураг 37: Төмөр цөгц. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-10

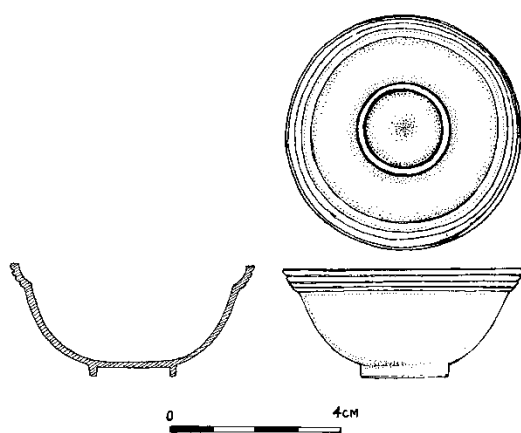
Зураг 38:: Шавар ямантаг бурхан. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-1

Зураг 39: Шавар Аюуш бурхан. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-2

Зураг 40: Шавар бурхан. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-3

Зураг 41:: Цөгц. Бүртгэлийн дугаар ӨХ18-9

ХАВСРАЛТ №3. ОЛДВОРЫН ЖАГСААЛТ

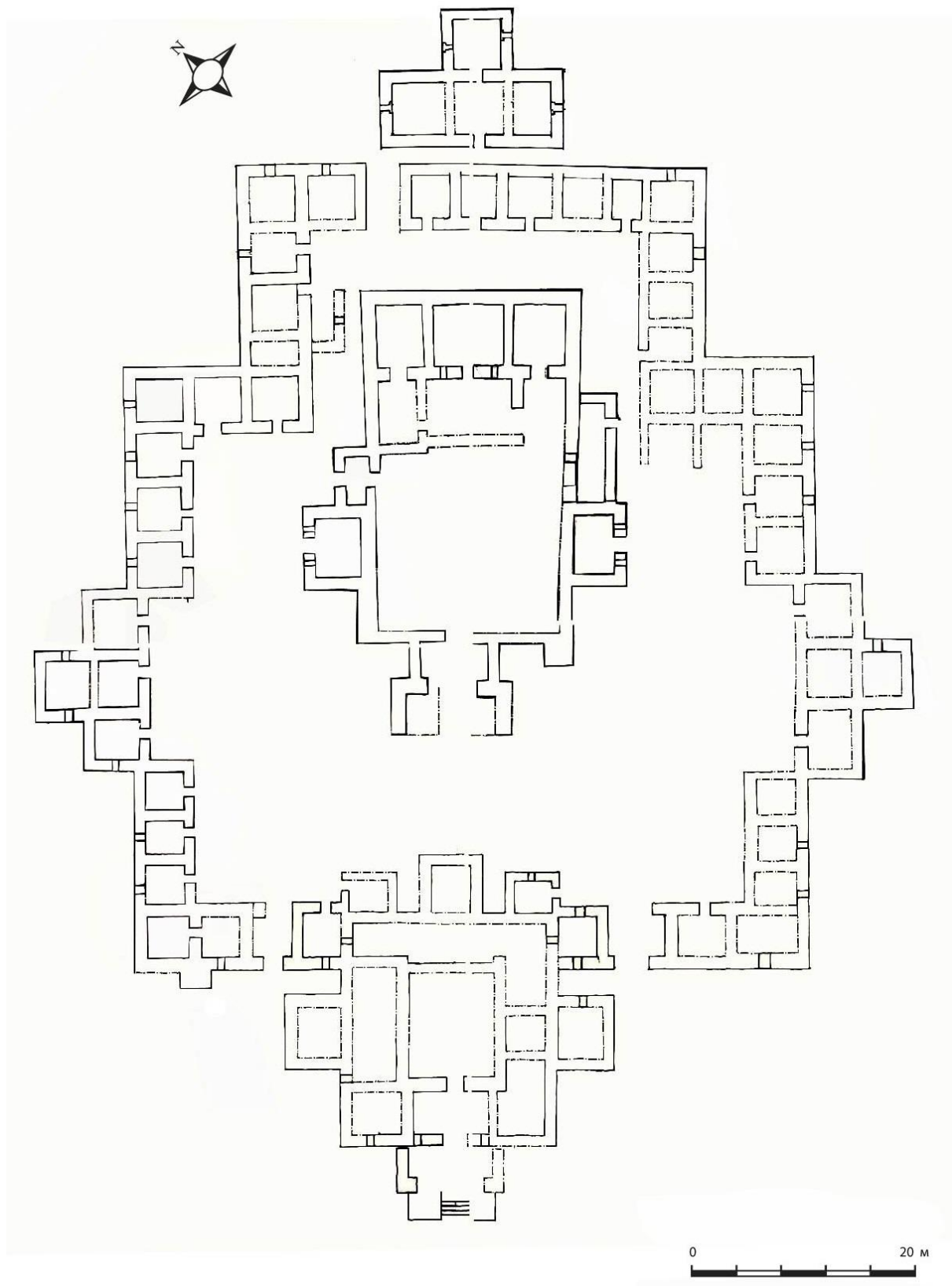
д/д	Хувийн дугаар	Нэр, товч тодорхойлолт, хэмжээ, онцлог	Тоо шир хэг	Хадгала лтын байдал	Зураг
1	2	3	4	5	6
1.	ӨХ18-4	Төмөр хадаас. Дөрвөлжин гонзгой хэлбэртэй. Хадаасыг голоор нь нугалж тахийлгасан, хоёр талруугаа доош нарийссан шовх үзүүртэй. Урт нь 26.6 см, өргөн нь 1.1 см, зузаан нь 0.7 см. Хадгалалт дунд	1	Дунд	
2.	ӨХ18-6	Төмөр хадаас. Урт нь 7.1 см, өргөн нь толгой талдаа 0.5 см, зузаан нь 0.4 см. Нэлээд зэвэрсэн.	1	Дунд	
3.	ӨХ18-14	Ногоон өнгийн паалантай шаазан ваарны хагархай хэсэг. Том хэмжээний ваарны хагархайны нийт урт 7 см, өргөн нь 5 см, зузаан нь 1,1 см зузаан байна. Жижиг хэмжээний хагархай хэсэг нь 3.3 см урт, өргөн нь 2,7 см, зузаан нь 0,4 см байна.	1	Дунд	

4.	ӨХ18-8	Төмөр хадаас. Г хэлбэрийн төмөр хадаас Хадаасны нийт урт 5.5 см. Хамгийн өргөн хэсгээр 0.7 см, хамгийн нарийн хэсгээр 0.4 см байна. Хадаасны зузаан нь 0.4 см зузаан байна. Хадаас нилээд зэвэрч муудсан байна.	1	Муу	
5.	ӨХ18-11	Г хэлбэрийн төмөр хадаас. Хадаасны нийт урт 5.5 см. Хамгийн өргөн хэсгээр 0.7 см, хамгийн нарийн хэсгээр 0.4 см байна. Хадаасны зузаан нь 0.4 см зузаан байна. Хадаас нилээд зэвэрч муудсан байна.	1	Муу	
6.	ӨХ18-7	Төмөр хадаас. Хадаасны нийт урт 13 см, өргөн нь 0.8 см, нь хамгийн нарийн хэсгээр 0.4 см өргөн байна. Зузаан нь 3 см байна. Зэвэрсэн.	1	Муу	
7.	ӨХ18-12	Дугуй хэлбэрийн төмөр цагариг. Төмрийг тахийлхан хооронд нь холбож гагнасан байна. Голч нь 2.6 см, өргөн нь 0.4 см, зузаан нь 0.3 см байна.	1	Дунд	

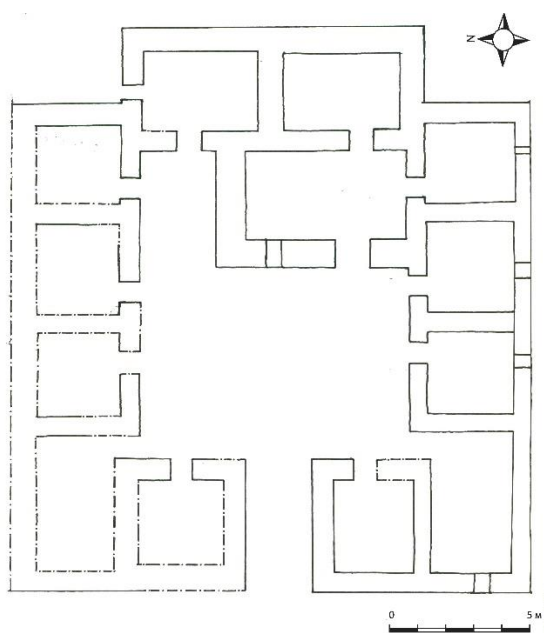
8.	ӨХ18-13	Төмөр хадаас. Их бие нь хавтгай дөрвөлжин хэлбэртэй, хоёр үзүүр нь доош нарийссан байдалтай. Урт 11.5 см, өргөн толгой хэсгээр 1.5 см, гол хэсгээр 0.5 см, зузаан нь 0.4 см байна.	1	Дунд	
9.	ӨХ18-10	Төмөр цөгц. Амсрын голч 9.1 см. Суурь хэсгээр 7,6 см голчтой. Ёроол хэсгээр дээшээгээ бөмбийлгэсэн ёроолтой байна. Амсрын хэсгийн зузаан 0.3 см, суурь хэсгийн зузаан 0.2 см байна. Цөгцний тал хэсэг хугарч үгүй болсон байна.	1	Дунд	
10	ӨХ18-1	Шавар Ямантаг бурхан. Улбар шар өнгийн шавраар хэвэнд цутгаж хийсэн. Дугуй хүрээ хэсгийг улаан өнгийн будгаар будсан бол ямантаг бурхныг алтан шаргал өнгөөр ялгаж будсан байна. Суурийн голч 3.8 см зузаан нь 1 см байна.	1	Дунд	
11	ӨХ18-2	Шавар Аюуш бурхан. Улбар шар өнгийн шавраар хэвэнд цутгаж хийсэн. Дугуй хүрээ хэсгийг улаан өнгийн будгаар будсан бол Аюуш бурхныг алтан шаргал өнгөөр ялгаж будсан байна. Хүрээний голч 3 см зузаан нь 1.1 см байна.	1	Дунд	

12	ӨХ18-3	Шавар бурханы хагархай хэсэг. Хүрээний голч 2.7 см, өргөн нь 2.3 см, зузаан нь 0.9 см байна.	1	Дунд	
13	ӨХ18-9	Цөгц. Ирмэг нь гадагш бага зэрэг эргэн дээш гарсан хэлбэртэй, цүлхэгэр бөөртэй, ёроолд нь намхан дугуй суурьтай. Өндөр нь 2.9 см, амсарын голч 6,2 см, суурийн голч 2.3 см. Зузаан 0.2 см.	1	Сайн	

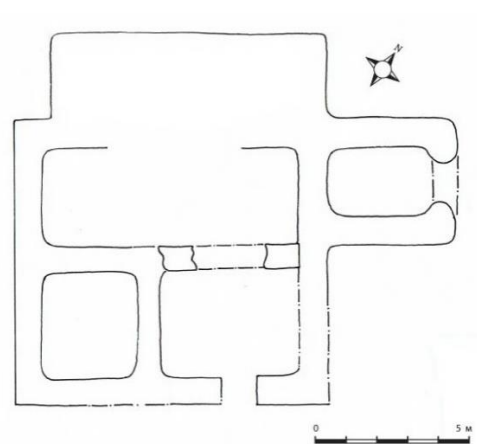
ХАВСРАЛТ №4. ӨВГӨН ХИЙДИЙН ТУУРИЙН ДЭВСГЭР ЗУРАГ

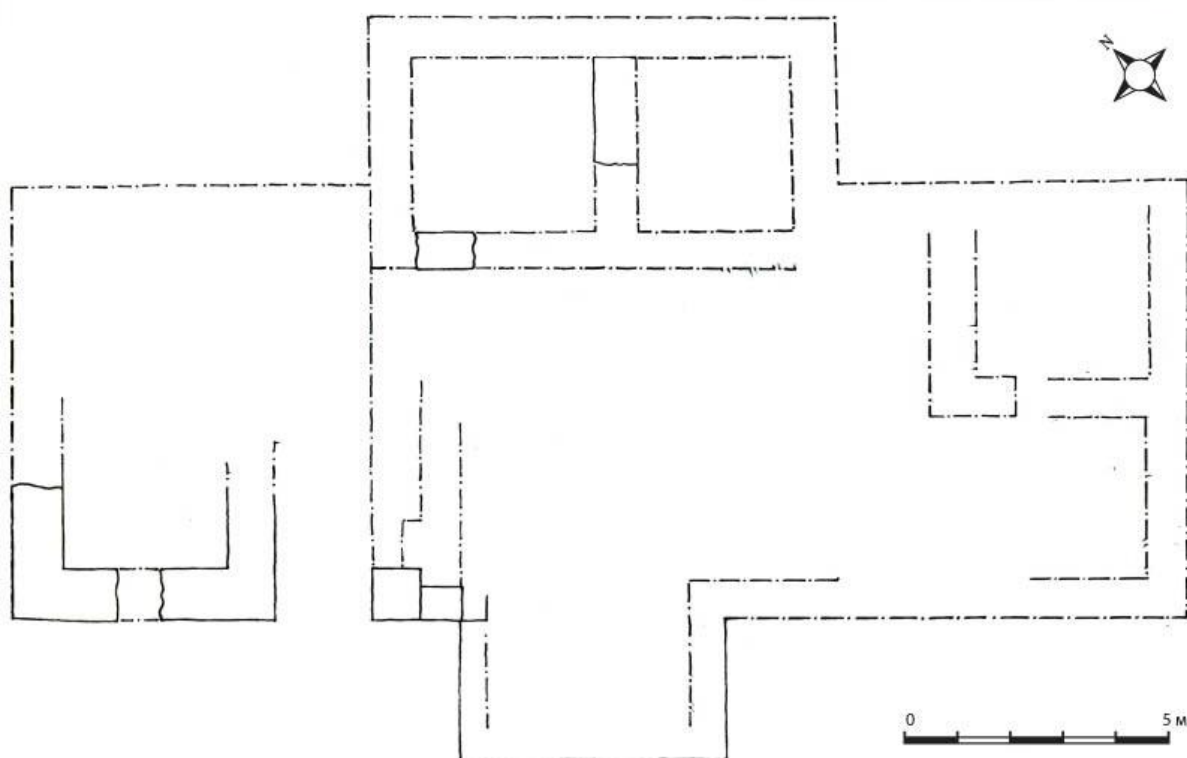
Зураг 42: Барилга № 1-ийн дэвсгэр зураг

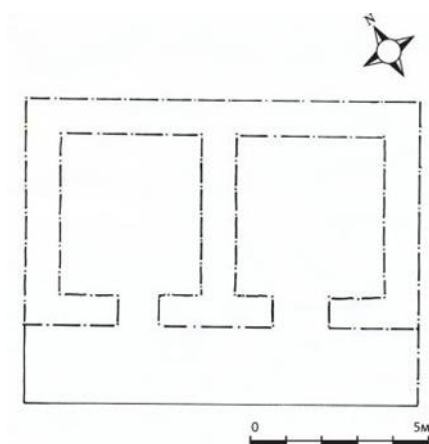
Зураг 43: Барилга № 2-ын дэвсгэр зураг

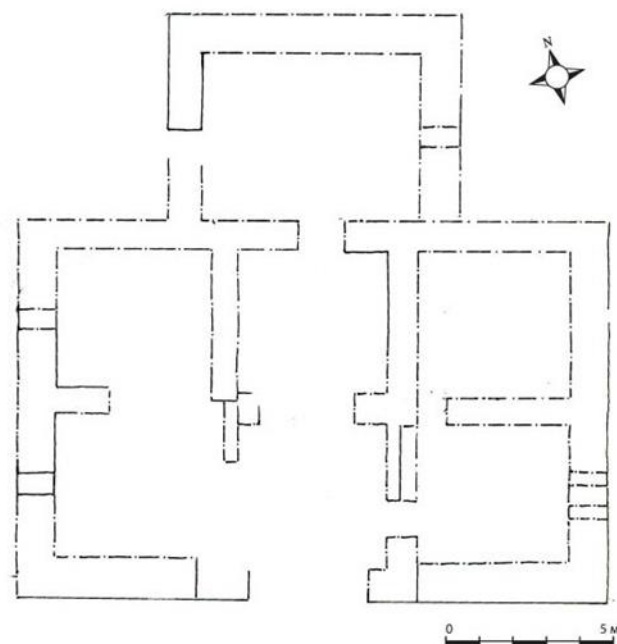
Зураг 44: Барилга № 3-ын дэвсгэр зураг

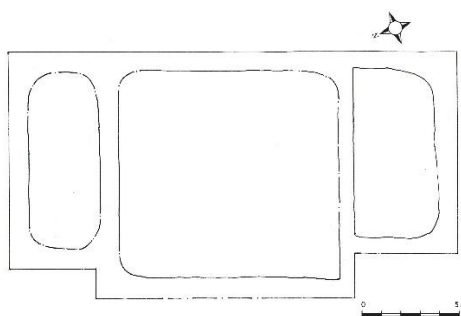
Зураг 45:: Барилга № 4 -ийн дэвсгэр зураг

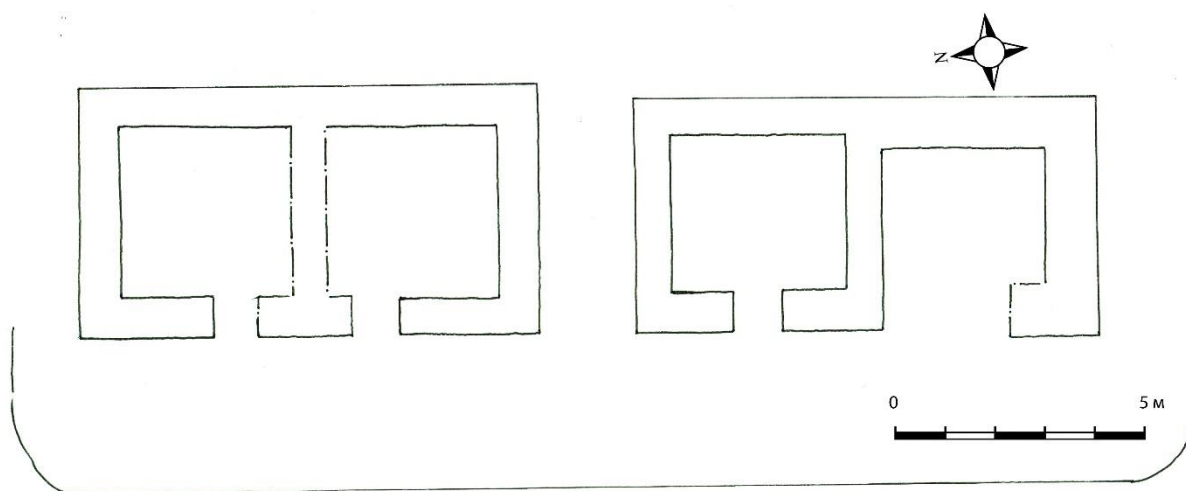
Зураг 46:: Барилга № 5-ын дэвсгэр зураг

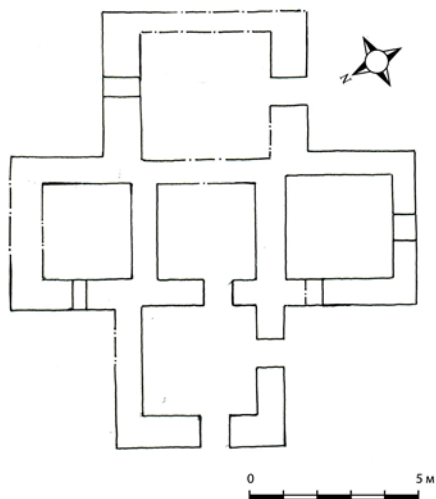
Зураг 47:: Барилга № 6-гийн дэвсгэр зураг

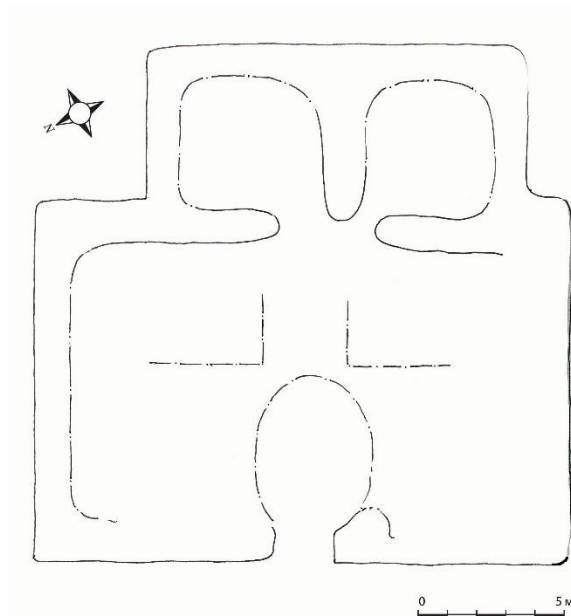
Зураг 48:: Барилга № 7-гийн дэвсгэр зураг

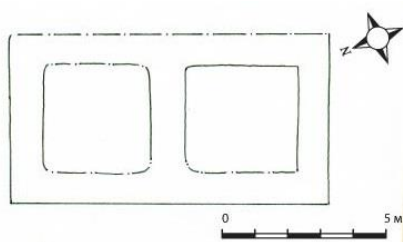
Зураг 49: Барилга № 8-ын дэвсгэр зураг

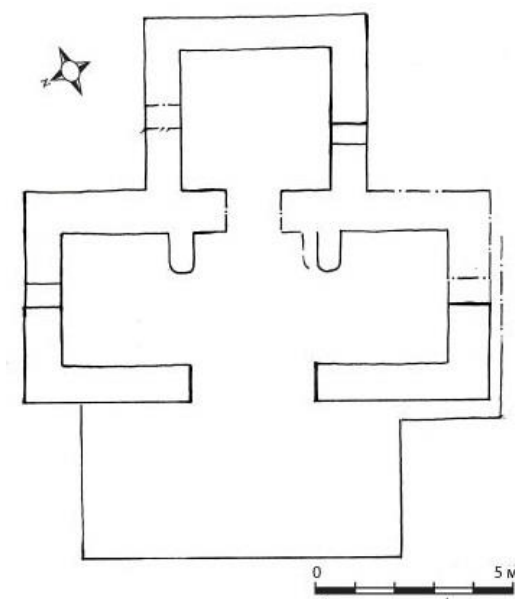
Зураг 50:: Барилга № 9-ийн дэвсгэр зураг

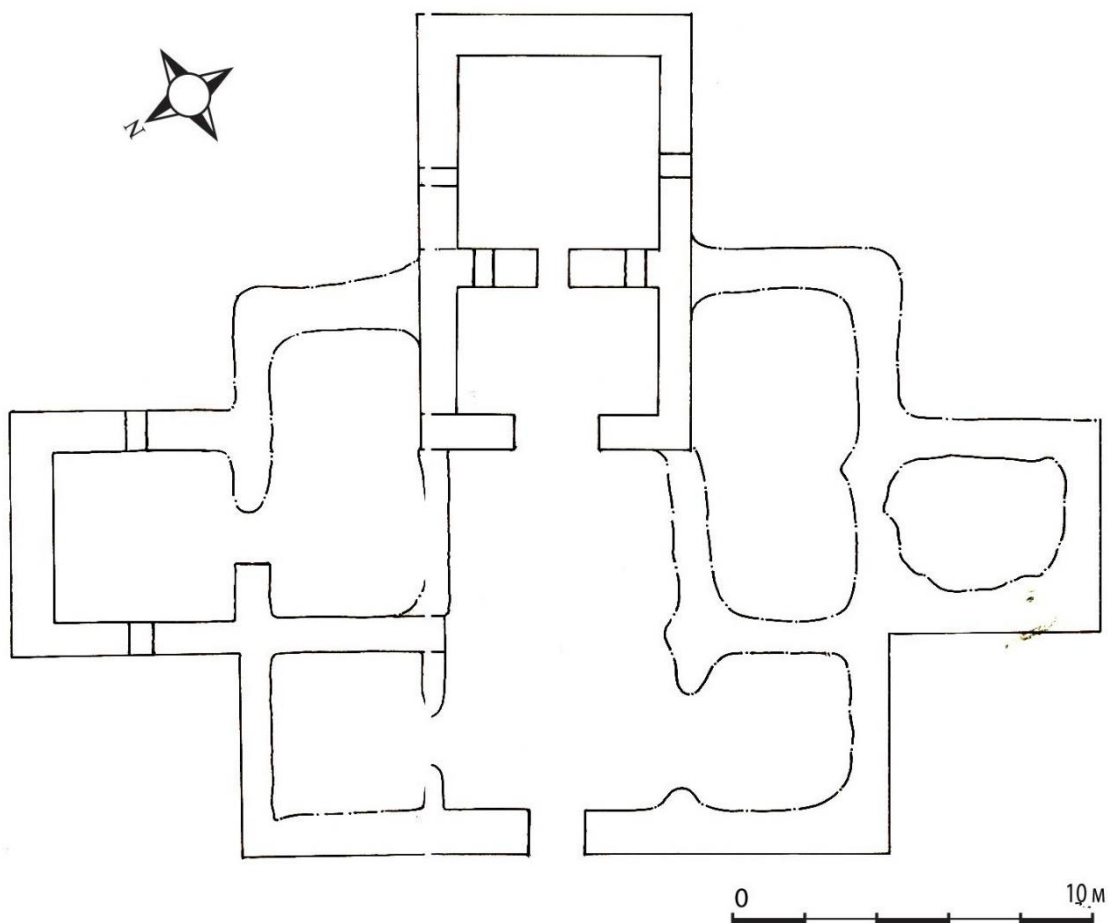

Зураг 51:: Барилга № 10-ын дэвсгэр зураг

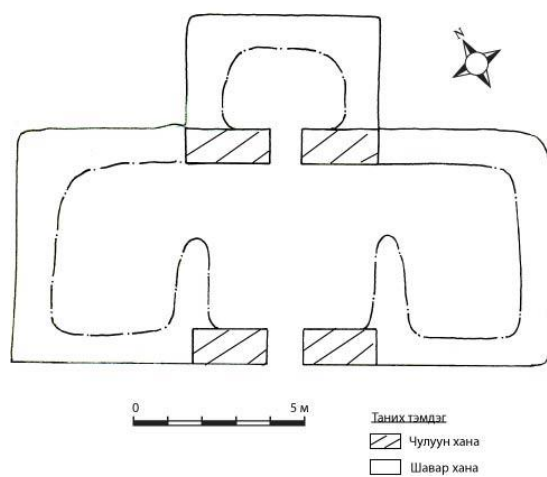

Зураг 52: Барилга № 11, 12 дэвсгэр зураг

Зураг 53: Барилга № 13-ын дэвсгэр зураг

Зураг 54: Барилга № 14-ийн дэвсгэр зураг

ХАВСРАЛТ №5. МАЛТЛАГЫН ЯВЦЫН ГЭРЭЛ ЗУРАГ

Зураг 55: Хээрийн судалгааны ангийн бүрэлдэхүүн

Зураг 56: Өвгөн хийд ерөнхий байдлын зураг

Зураг 57: Орчны байдал Элсэн тасархай

Зураг 58: Барилга №1-ийн ерөнхий байдлын гэрэл зураг

Зураг 59: Барилга №-1 ийн гэрэл зураг

Зураг 60: Барилга №1. Тасалгаа № Ye-1, Малтлагын анхны байдал

Зураг 61: Барилга №1. Тасалгаа № Үе-1, Малтлагын дараах байдал.

Зураг 62: Барилга №1. Тасалгаа Малтлгаас илэрч буй мод

Зураг 63: Малтлага 4 Үе 2 Малтлагын дараах байдал (Баруун хана болон зүүн хана)

Зураг 64: Малтлага 4, Үе 3 Малтлагын дараах байдал,

Зураг 65: Малтлага 4, Үе-3 Малтлагын дараах байдал (Хаалга)

Зураг 66: Малтлага 4. Малтлагын дараах байдал

Зураг 67: Малтлага 4 барилга № 1- Малтлагын дараах байдал

Зураг 68: Малтлага 4 барилга № 1- Тасалгааны хаалганы довжоо

Зураг 69: Малтлага 4 барилга № 1-3 Малтлагаас илэрсэн бог малын яс

Зураг 70: Барилга №1-3 Урд хаалга

Зураг 71: Барилга №1 Тасалгаа- Цонхон тал

Зураг 72: Барилга №1 Тасалгаа- Баруун талын хана

Зураг 73: Барилга №1 Тасалгаа- Зүүн хана

Зураг 74: Малтлага 5. Барилга №6- Талбайд нөхөн сэргээлт хийсэн байдал

Зураг 75: Малтлага 5 Барилга №6 Малтлагын анхны байдал

Зураг 76: Малтлага 5 Барилга №6 Цэвэрлэгээний дараах байдал

Зураг 77: Барилга №1. Тасалгаа № Үе-1

Зураг 78: Барилга №6 Үе-1

Зураг 79: Малтлага 5 Барилга №6 Малтлагын явц

Зураг 80: Барилга №6 Тасалгаа Ye-2

Зураг 81: Барилга №6 Тасалгаа-1 Үе-3

Зураг 82: Барилга №6 Тасалгаа- Үе-3

Зураг 83: Малтлага 5. Барилга №6- Талбайд нөхөн сэргээлт хийсэн байдал

Зураг 84: Барилга №2. Тасалгаа № 2 Анхны байдал

Зураг 85: Барилга №2. Тасалгаа №2 Үе-1

Зураг 86: Барилга №2. Тасалгаа №2 Үе-2

Зураг 87: Барилга №2. Үе-2 Малтлагаас илэрч буй цөгц

Зураг 88: Барилга №2. Үе-2 Малтлагаас илэрч буй ваарны хагархай

Зураг 89: Барилга №2. Тасалгаа №2 Үе-3

Зураг 90: Барилга №2. Тасалгаа №2 Үе-3

Зураг 91: Барилга №2. Тасалгаа №2 Малтлагын дараах байдал

Зураг 92: Барилга №2. Тасалгаа №2 баруун болон зүүн талын хананы өрлөг

Зураг 93: Барилга №2. Тасалгаа №2, Урд хана

Зураг 94: Барилга №2. Тасалгаа №2 Урд хана

Зураг 95: Малтлага 6 барилга № 2 Тасалгаа 2 Хаалганы довжоо

Зураг 96: Малтлага 6, Барилга № 2-2 . Урд цонх, (дээрээс)

Зураг 97: Барилга № 2 Тасалгаа 2, зүүн цонх

Зураг 98:: Малтлага 6. Барилга №2-2 Талбайд нөхөн сэргээлт хийсэн байдал

ХАВСРАЛТ №6. ЗАХИАЛГАТ ТӨСЛИЙН ГЭРЭЭНИЙ ХУУЛБАР

БАТЛАВ.

БСШУСЯ-ны ТӨРИЙН НАРИЙН БИЧГИЙН ДАРГА

Б.БАЯРСАЙХАН

ЗАХИАЛГАТ ТӨСӨЛ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ, САНХҮҮЖҮҮЛЭХ ГЭРЭЭ

2017 оны 07 дугаар
сарын 08 ны өдөр

Дугаар...

Улаанбаатар хот

Захиалагч: БСШУСЯ-ны Шинжлэх ухаан, технологийн бодлогын газрын дарга Т.Ган-Эрдэнэ

Санхүүжүүлэгч: Шинжлэх ухаан, технологийн сангийн захирал Д.Энхжаргал

Гүйцэтгэгч: ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэнгийн захирал С.Чулуун

/цаашид "талууд" гэх/, "Шинжлэх ухаан технологийн тухай" хууль, "Шинжлэх ухаан, технологийн төсөл хэрэгжүүлэх журам" /цаашид "журам" гэх/ Боловсрол, соёл, шинжлэх ухаан, спортын сайдын 2017 оны 05 дугаар сарын 30-ны өдрийн А/246 тоот тушаалыг тус тус үндэс болгон "Арвандолдугаар зууны үеийн хотуудын судалгаа, соёлын өвийн хамгаалалт, аялал жуулчлалын цогцолбор болох нь" нэртэй С.Чулуун удирдагчтай захиалгат төсөл /цаашид "төсөл" гэх/ хэрэгжүүлэх талаар харилцан тохиролцож энэхүү гэрээг байгуулав.

Нэг. Ерөнхий зүйл

- 1.1. Төслийг 2017 оны 6 дугаар сараас 2019 оны 12 дугаар сард багтааж гүйцэтгэнэ. (31 сар)
- 1.2. Төслийн нийт эрдэм шинжилгээний зардал 120,000.0 мянган төгрөг.
- 1.3. Төслийн хүрээнд гүйцэтгэх ажлын дараалал, төслөөр гарах үр дүнгийн даалгаврыг 1 дүгээр, төслөөр гүйцэтгэх ажлын календарчилсан төлөвлөгөөг 2 дугаар, төслийн өртөг, зардал тохиролцсон тухай протоколыг 3 дугаар, төслийн картыг 4 дүгээр, эрдэм шинжилгээний зардлын задаргааны маягтыг 5 дугаар хавсралтын дагуу тус тус үйлдэж гэрээнд хавсаргав. Эдгээр хавсралт нь гэрээний нэг бүрдэл хэсэг болж гэрээний нэгэн адил хүчин төгөлдөр байна.
- 1.4. Шинэ бүтээлийн патент, бүтээгдэхүүний загвар, ашигтай загварын гэрчилгээ авсан, зохиогчийн эрхэд хамаарах бусад бүтээл бий болгосон тохиолдолд тухайн бүтээлийг ашиглах онцгой эрх болон зохиогчийн эрхтэй холбогдон үүссэн харилцааг Патентын тухай хууль, Зохиогчийн эрх болон түүнд хамаарах эрхийн тухай хууль, Иргэний хууль, Улсын төсвийн санхүүжилтээр гүйцэтгэсэн эрдэм шинжилгээ, туршилт, зохион бүтээх ажлын үр дүнд бий болсон оюуны өмчийг өмчлүүлэх эзэмшүүлэх журам ба энэхүү гэрээнд дурдсаны дагуу зохицуулах зарчим баримтална. Өөрөөр зохицуулах шаардлага гарвал талуудын хооронд нэмэлт гэрээ, хэлцэл байгуулж болно.
- 1.5. Төслийн хүрээнд бий болох оюуны өмчийн эрхийн хамгаалалт хийгдсэн бүтээлийг "Улсын төсвийн санхүүжилтээр гүйцэтгэсэн эрдэм шинжилгээ, туршилт, зохион бүтээх ажлын үр дүнд бий болсон оюуны өмчийг өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх журам"-ын 3.4-т заасны дагуу ШУТСан хамтран эзэмшиж болно.
- 1.6. Төслийн санхүүжилтийн нийт зардалд төслийн хүрээнд хэрэгжүүлэх судалгаа, сорилт, туршилтын ажлын болон гүйцэтгэгчдийн цалин хөлс, томилолтын зардлыг хамруулна.
- 1.7. Төсөл хэрэгжүүлэх явцад түүний санхүүжилтийн хэмжээ, хугацаанд өөрчлөлт оруулах зайлшгүй шаардлага гарвал талуудын хооронд нэмэгдэл гэрээ хэлцэл байгуулна.
- 1.8. Төслийн журмын 6.4 -ийн 1-д заасан хэлбэрээр санхүүжүүлнэ.
- 1.9. Төслийн зардлаар бий болсон үндсэн хөрөнгө /багаж, төхөөрөмж, техник хэрэгсэл, компьютер гэх мэт/-ийг төсөл дууссанаас хойш ШУА-ийн Түүх, Археологийн хүрээлэнгийн өмчид бүртгэж ашиглана.

Хоёр. Талуудын үүрэг

2. Үүрэг
- 2.1. Захиалагч дор дурдсан үүрэг хүлээнэ:
 - 2.1.1. төслийн гүйцэтгэл, санхүүжилтийн байдалд байнгын хяналт тавьж, илэрсэн зөрчлийг арилгах арга хэмжээ авч хэрэгжүүлэх;

- 2.1.2. төслийн гүйцэтгэгчийн үйл ажиллагаанд зохих дэмжлэг туслалцаа үзүүлэх;
- 2.1.3. төслийн явцтай хагас жил тутам танилцаж байх;
- 2.1.4. төслийн хэрэгжилтийн явцыг үндэслэн санхүүжилт олгох /зогсоох/ тухай албан ёсны саналыг хагас жил тутам санхүүжүүлэгчид ирүүлж байх;
- 2.1.5. төслийн үр дүнг үнэлж, баталгаажуулах;
- 2.1.6. төслийн үр дүнг хүлээн авч түүнийг үйлдвэрлэл, үйлчилгээнд ашиглах арга хэмжээг шинжлэх ухаан, технологийн тухай хуулийн 17.5-д заасан хугацаанд авч хэрэгжүүлэх;
- 2.2. Санхүүжүүлэгч дор дурдсан үүрэг хүлээнэ:
 - 2.2.1. төслийн гэрээнд заасан төсөвт зардлыг бүрэн олгох;
 - 2.2.2. гэрээнд заасан хуваарийн дагуу төслийг хугацаанд нь санхүүжүүлэх;
 - 2.2.3. төслийг санхүүжүүлэхдээ түүний хүрээнд гүйцэтгэх судалгаа шинжилгээ, сорилт туршилтын зардал болон судлаачдын цалин хөлсийг бүрэн тооцож байх;
 - 2.2.4. төслийн хөрөнгө зардлын зарцуулалт, ашиглалтын байдалд санхүүжүүлэгчийн зүгээс хяналт тавьж, гарсан дутагдал, зөрчлийг тухай бүр арилгах арга хэмжээ авах;
 - 2.2.5. төслийг хэрэгжүүлж дууссаны дараа санхүүгийн өр авлагын тооцоог бүрэн гүйцэд хийж барагдуулах;
 - 2.2.6. хуульд заасан бусад үүргийг тодруулж заах.
- 2.3. Гүйцэтгэгч дор дурдсан үүрэг хүлээнэ:
 - 2.3.1. төслийг хугацаанд нь багтааж бүрэн гүйцэтгэх, үр дүнг тоо, чанарын хувьд захиалсан түвшингээс нь бууруулахгүйгээр бүтээж бий болгох;
 - 2.3.2. санхүүжилтийг зориулалтын дагуу үр ашигтай зарцуулах;
 - 2.3.3. гүйцэтгэж буй төслийн үр дүнг сурталчилж байх, түүнийг нэвтрүүлэх буюу ашиглах аж ахуйн нэгж, байгууллагыг олох;
 - 2.3.4. төслийн явцыг хагас жил тутам захиалагч, санхүүжүүлэгчид танилцуулж байх;
 - 2.3.5. төслийн хөрөнгийн ашиглалтын талаар санхүүжүүлэгчийн шаардсан мэдээ, материалыг цаг тухайд нь гаргаж өгөх;
 - 2.3.6. дууссан төслийн эрдэм шинжилгээний тайланг журмын 8.4.2-т заасны дагуу холбогдох байгууллагад цаг хугацаанд нь тайлагнаж хүлээлгэн өгөх;
 - 2.3.7. төслийг хэрэгжүүлж дууссаны дараа санхүүгийн өр авлагын тооцоог журмын 9.1-д заасны дагуу бүрэн гүйцэд хийж барагдуулах.

Гурав. Талуудын эрх

3. Эрх

3.1. Захиалагч дор дурдсан эрх эдэлнэ:

- 3.1.1. төслийн гүйцэтгэл, үр дүн, түүний баталгаажуулалт, санхүүжилт, санхүүгийн үйл ажиллагаа зэрэг асуудлын талаар гүйцэтгэгчээс тухай бүр мэдээ, тайлан гаргуулж авах, гэрээний үүргийг биелүүлэх, зөрчил дутагдлыг арилгах талаар түүнд анхааруулах, шаардлага тавих;
- 3.1.2. гэрээний шаардлагыг хангаагүй үр дүнг хүлээж авахгүй байх, уг ажлыг дахин гүйцэтгүүлэх, эсвэл олгосон хөрөнгийг нөхөн төлүүлэх арга хэмжээ авах;
- 3.1.3. төслийн эрдэм шинжилгээний тайланг өмчлөх, бусдад ашиглуулах асуудлыг шийдвэрлэх;
- 3.1.4. захиалсан үр дүнд холбогдолгүй ажлыг төслийн хүрээнд гүйцэтгэж буй тохиолдолд уг ажлыг зогсоох тухай асуудлыг зохих журмын дагуу тавьж шийдвэрлүүлэх;
- 3.1.5. төслийн үр дүн нь хэрэгцээ шаардлагыг хангахааргүй төлөвтэй байгаа тохиолдолд төслийн санхүүжилтийг зогсоох буюу шинэчлэх, гэрээг цуцлах асуудлыг зохих тавьж шийдвэрлүүлэх;
- 3.1.6. төсөл хэрэгжүүлэх явцад түүний санхүүжилтийн хэмжээг нэмэгдүүлэх /хорогдуулах/ зайлшгүй шаардлага гарвал уг асуудлыг санхүүжүүлэгчтэй хамтран боловсруулж, шинжлэх ухаан, технологийн асуудал хариуцсан төрийн захиргааны төв байгууллагад тавьж шийдвэрлүүлэх.

3.2. Санхүүжүүлэгч дор дурдсан эрх эдэлнэ:

- 3.2.1. төслийн гүйцэтгэл, үр дүн, түүний баталгаажуулалт, хөрөнгө зардлын зарцуулалт, ашиглалт зэрэг асуудлаар захиалагч /гүйцэтгэгч/-аас мэдээ, тайлан гаргуулж авах, гэрээний үүргийг биелүүлэх, зөрчил дутагдлыг арилгах талаар түүнд анхааруулах, шаардлага тавих, зохих дээд шатны байгууллагад мэдээлэх, асуудал боловсруулж шийдвэрлүүлэх;
- 3.2.2. санхүүгийн мэдээ, тайланг хожимдуулах, санхүүгийн үйл ажиллагааг буруу явуулах, хөрөнгө мөнгийг зориулалтын бус зүйлд зарцуулах, санхүүжилтийн бус шалтгаанаар төслийн хэрэгжилтийн явц удаашрах, төлөвлөсөн үр дүнд хүрээгүй тохиолдолд төслийн

- санхүүжилтийг шаардлагатай гэж үзвэл зогсоох санал тавих зэрэг арга хэмжээг авч зохих шатны байгууллагад мэдээлэх;
- 3.2.3. захиалагч төслийн үр дүнг хүлээн аваагүй тохиолдолд хохирлыг нөхөн төлүүлэх арга хэмжээ авах;
- 3.2.4. төслийн үр дүнгийн борлуулалт, нэвтрүүлэлтээс олсон орлого, ашгаас санд зохих хэмжээний шимтгэл авах замаар сангийн хөрөнгийг арвижуулах, өгөөж сайтай үр дүнг урамшуулах;
- 3.3. Гүйцэтгэгч дор дурдсан эрх эдэлнэ:
- 3.3.1. төслийн үйл ажиллагааны хүрээнд захиалагч, санхүүжүүлэгчээс удирдлага, зохион байгуулалтын хувьд зохих хэмжээний дэмжлэг туслалцаа авах;
- 3.3.2. төслийг гүйцэтгэх нөхцөл бололцоогоор бүрэн хангахыг шаардах;
- 3.3.3. захиалгаар бий болгосон үр дүн нь шинэ бүтээлийн патент авсан нөхцөлд захиалагчтай лицензийн гэрээ байгуулах үндсэн дээр тухайн үр дүнг ашиглах, эсхүл патент эзэмших эрхийг захиалагчаас зохих журмын дагуу шилжүүлж авах;
- 3.3.4. төслийн үр дүнгийн даалгаварт нэр заагдаагүй боловч төслөөр зайлшгүй хийгдэх ажлын хүрээнд бий болгосон бүтээл нь зохиогчийн эрхэд хамаарах тохиолдолд зохиогч этгээд тухайн бүтээлийнхээ хувьд эд хөрөнгийн бус амины болон түүнийг ашиглах онцгой /эд хөрөнгийн/ эрх эдлэх;
- 3.3.5. төслийн үр дүнг үйлдвэрлэл, хэрэглээнд ашиглах явцад зохиогчийн хяналт тавих;

Дөрөв. Талуудын хүлээх хариуцлага

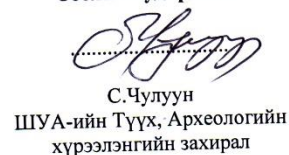
- 4.1. Гүйцэтгэгч, төслийн удирдагч нар гэрээний үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд захиалагч, санхүүжүүлэгч байгууллага нь энэхүү гэрээний 3.1.2, 3.1.4, 3.2.2, 3.2.3 заалтуудыг үндэслэж, хариуцлага тооцно.
- 4.2. Төсөл хэрэгжүүлж буй бүс нутагт ган, зуд болон байгалийн гэнэтийн аюул тохиолдсон, малын гоц халдварт өвчин гарсан зэрэг байгалийн болон биологийн эрсдэлийн улмаас төслийн явц удааширсан, хүрэх түвшин буурсан зэрэг хүндэтгэх шалтгааныг харгалзана.
- 4.3. Захиалагч, Санхүүжүүлэгч, Гүйцэтгэгч нар гэрээгээр хүлээсэн үүргээ биелүүлээгүй тохиолдолд Засгийн газрын 2014 оны 301 дугаар тогтоолоор баталсан "Шинжлэх ухаан, технологийн төсөл хэрэгжүүлэх журам"-д заасны дагуу болон энэ гэрээний заалтуудын дагуу хариуцлага хүлээнэ.

Тав. Бусад зүйл

- 5.1. Төсөл хэрэгжүүлэх, санхүүжүүлэх, түүний үр дүнг баталгаажуулах, үнэлэх, хүлээлгэн өгөх, үр дүнг үйлдвэрлэл, хэрэглээнд шилжүүлэх, ашиглах, урамшуулах ажлыг холбогдох хууль тогтоомж болон шинжлэх ухаан, технологийн төсөл хэрэгжүүлэх журам, түүнд нийцүүлж гаргасан бусад дүрэм, журам, заавар, аргачиллын хүрээнд хийж гүйцэтгэнэ.
- 5.2. Энэхүү гэрээний эхийг 4 хувь үйлдэж гэрээлэгч талууд ба шинжлэх ухаан, технологийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад тус бүр нэг хувийг хадгалав.

Төслийн удирдагч:

ХАВСРАЛТ №7. САНХҮҮГИЙН ЗАРДЛЫН ЗАДАРГААНЫ ХУУЛБАР

Санхүү, эдийн засгийн сайд, Үндэсний статистикийн газрын
даргын 2002 оны 6-р сарын 18-ний 171/111 тоот тушаалын хавсралт

МӨНГӨН УРЬЧИЛГААНЫ ТАЙЛАН

Байгууллагын нэр: *ШУА-ийн Түүх, археологийн хүрээлэн*
Тушаалын дугаар:
Урьдчилгаа авагч:
Овог нэр: *С.Чулуун*

2018 оны сарын өдөр

"Албан тушаал: XVII зууны үеийн хотуудын судалгаа, соёлын овийн хамгаалалт,
ажлал жуулчлалын цогцолбор болох нь" суурь судалгааны төслийн удирдагч

№	Урьдчилгааны зориулалт	Олгосон урьдчилгаа	Гүйцэтгэл	Хянасан			Хавсаргасан баримтын №
				дүн	илүү	дутуу	
4	Эрдэм шинжилгээний хурал, семинар, үзэсгэлэн зохион байгуулах зардал /эмхтгэл хэвлүүлэх, хурлын заалны түрээс, бичиг хэргийн зардал г.м/	9,000,000.00					
286	Адмон дринт ХХК / хурлын эмхтгэл хэвлүүлэх зардал		3,206,000.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-08, нэхэмжлэх №0806
308	Чиглэх ирээдүй ХХК анонсны үнэ		25,300.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-20, нэхэмжлэх
288	Тэнгэр Алтай ХХК илтгэгчдийн мандатны үнэ		26,000.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-14, нэхэмжлэх
287	НИК ХХК		270,000.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-08, нэхэмжлэх
285	Залуучууд зочид буудал		2,308,500.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-08, нэхэмжлэх
307	Номаде хоспиталити ХХК		1,350,000.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-08, нэхэмжлэх
309	НЬО МИКСЕС ХХК		358,800.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-20, нэхэмжлэх
305	Тэнгэр ХХК цэвэр усны үнэ		41,200.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-20, нэхэмжлэх
321	М.Отгонмандах хурлын цай кофеи авсан материал		418,851.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-09-5, худалдаж авсан кассын талон
315	ЖҮР ҮР ХХК		360,000.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-20, нэхэмжлэх
	Тэнгэр ХХК хурлын цай кофеи зардал		561,851.00				Төлбөрийн хүсэлт 2018-08-20, нэхэмжлэх
9	Судалгааны ажлын тайлан бичихтэй холбогдсон зардал /бичиг хэрэг, хэвлүүлэх г.м/	39,450,000.00					
155	ХААН БАНК/ Сүмийн толгойн балгас/Хээрийн судалгааны ажлын зардал /17-р зуун /		3,940,000.00				Сүмийн толгойн балгас 5.690.000
167	Петро Стар ХХКХээрийн судалгааны шатахууны зардал /17-р зуун/		1,000,000.00				
168	НИК ХХКХээрийн судалгааны ажлын шатахуун /17-р зуун /		750,000.00				
173	ХААН БАНКХээрийн судалгааны зардал/17 - Эрдэнэболд/		4,560,000.00				Хар бухын балгас 5.813.000
174	НИК ХХКХээрийн судалгааны ажлын шатахуун /17-Эрдэнэболд/		480,000.00				
175	БЗД ТХИргэний татвар		40,000.00				
616	С.Чулуун хээрийн судалгааны зардал		312,000.00				

			421,500.00				
206	ХААН БАНКЦогтын цагаан байшинг хээрийн судалгаа /17-р зуун/		5,436,600.00				Цогтын цагаан байшин 7,552,300
208	БЗД ТХ Иргэний татвар		257,400.00				
212	Ч.ЭнхтуулМатериалын зардал/17-р зуун /		750,300.00				
207	НИК ХХКЦогтын цагаан байшин шатахууны зардал		500,000.00				
247	С.Чулуун хээрийн судалгааны зардал		608,000.00				
	Г.Бямбарачаа Сарьдгийн хийдийн судалгаанд		520,000.00				тайлан хавсаргав
	Соёлын өвд сэргээн засварлах ажилд		3,000,000.00				
	Ч.ЭнхтуулДрон авсан зардал		1,732,800.00				Алтан хааны орд 6,376,800
	Увс аймаг руу судалгаанд		2,808,000.00				
	БЗД ийн ТХ жолоочийн иргэний татвар		228,000.00				
	НИК ХХК Увс аймгийн судалгааны шатахууны зардал		1,000,000.00				
	С. Чулууны томилолтын зардал		608,000.00				
619	Аэр Маркет ХХК онгоцны тийзны зардал		4,074,300.00				Акебеджан,Узбекстан 7435742
618	С.Чулуун томилолтын зардал /Акебеджан,Узбекстан/		3,361,442.00				
17	Гадаад, дотоодын томилолтын зардал	6,000,000.00					ОХУд баримт материал цуглуулах 6,000,000
	Аэр маркет ХАХК оноцны тийзны үнэ / С.Чулуун/		2,345,620.00				
464	С.Чулуун томилолтын зардал		3,654,380.00				
	Хаан банк томилолт		2,436,000.00				
	Петро Стар ХХКХээрийн судалгааны шатахууны зардал /17-р зуун/		606,226.00				
	ЭшийнуулХХК		93,430.00				
		54,450,000.00	54,450,000.00	-	-		

Тайлан гаргасан: *С.Чулуун* /С.Чулуун /

(гарын үсэг)

Үлдэгдэл буюу илүү зарцуулсан дүнгийн талаар гаргасан шийдвэр:

Тэмдэг

Нягтлан бодогч: *О.Баярсайхан* /О.Баярсайхан /

Захирал: *С.Чулуун* /С.Чулуун /

2018 оны 12 сарын 31.өдөр

ТТБ4142 ± 9095772

ХАВСРАЛТ №8. ДУРСГАЛЫН СОЛБИЦОЛ

Дурсгал	Солбицол
Булган аймгийн Рашаант сумын нутаг дах “Өвгөн хийд”-ийн туурь	47°26'13.79"N 103°42'26.20"E